

ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ (ਰਜਿ:)
ਲੁਧਿਆਣਾ

ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ॥

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ (ਰਜਿ:)

1051, ਕੂਚਾ ਨੰ: 14, ਫ਼ੀਲਡ ਗੰਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ - 141008. ਫੋਨ : 0161-663452
ਦਿੱਲੀ ਸਬ ਆਫ਼ਿਸ : ਏ-143, ਫ਼ਤਹਿ ਨਗਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ - 110018. ਫੋਨ : 011-5135677
ਜਲੰਧਰ ਆਫ਼ਿਸ : ਕੰਵਰ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਮਾਡਲ ਹਾਊਸ ਰੋਡ,
ਬਸਤੀ ਸ਼ੇਖ, ਜਲੰਧਰ - 144002. ਫੋਨ : 0181-472547

Website : www.sikhmissionarycollege.net
E-mail : smcludh@satyam.net.in

੧ੴ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ॥

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ (ਰਜਿ:)

1051, ਕੂਚਾ ਨੰ: 14, ਫ਼ੀਲਡ ਗੰਜ, ਲੁਧਿਆਣਾ - 141008. ਫੋਨ : 0161-663452

ਦਿੱਲੀ ਸਬ ਆਫ਼ਿਸ : ਏ-143, ਫ਼ਤਹਿ ਨਗਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ - 110018. ਫੋਨ : 011-5135677

ਜਲੰਧਰ ਆਫ਼ਿਸ : ਕੰਵਰ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਮਾਡਲ ਹਾਊਸ ਰੋਡ, ਬਸਤੀ ਸ਼ੇਖ, ਜਲੰਧਰ - 144002. ਫੋਨ : 0181-472547

Website : www.sikhmissionarycollege.net
E-mail : smcludh@satyam.net.in

ਕੰਪਿਊਟਰ ਟਾਈਪਸੈਟਿੰਗ : ਐਡਵਾਂਸਡ ਕੰਪਿਊਟਰਜ਼, ਅੱਡਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ। ਫ਼ੋਨ: 214308

ਛਾਪਕ : ਬ੍ਰਾਈਟ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਜਲੰਧਰ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗੈਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ਾਬਰੀ ਪੰਜੇ ਵਿਚ ਫਸੀ ਹੋਈ, ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਪੱਛਮ ਵੱਲੋਂ ਆ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਜਰਵਾਣੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲੁੱਟੀ ਪੁੱਟੀ ਤੇ ਮਿੱਧੀ ਮਧੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਨਿੱਤ ਰਾਜ-ਰੌਲੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰਾਂ ਦੇ ਪੰਜੇ ਤੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਭੰਨ ਕੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਮੁਹਾਣ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਮੋੜ ਕੇ, ਇਸ ਨੂੰ "ਖਾਧਾ ਪੀਤਾ ਲਾਹੇ ਦਾ ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹੇ ਦਾ" ਵਾਲੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਏਥੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਏਥੇ ਅਮਨ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਰਤਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਆਪਣੀ ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਰਜਾ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਉਪਰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਮਹਾਂ-ਬਲੀ, ਮਹਾਂ-ਦਾਨੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ੇਰ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 13 ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ 1780 ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਮਾਈ ਰਾਜ ਕੌਰ ਸੀ। ਮਾਈ ਰਾਜ ਕੌਰ ਜੀਂਦ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਧੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਈ ਮਲਵੈਣ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਆਪ ਦੇ ਵਡਿੱਕੇ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਡਿੱਕੇ ਬੜੇ ਸੂਰਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਜੰਧੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਪਰਸਿੱਧਤਾ ਤੇ ਪਦਵੀ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਚੋਖੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਲਾਕੇ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਮਿਸ਼ਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਮਿਸਲ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੜਦਾਦੇ, ਸਰਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ (ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਸਰਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੇ ਮੋਢੀ ਬਣ ਕੇ ਕਈ ਧਰਮ-ਜੁਧਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਉਪਰ ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਚਾਲੀ ਫੱਟਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ।

ਸਰਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸੰਨ 1718 ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤ ਸਨ, ਸਰਦਾਰ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਨੌਧ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਕਈ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਤਹਿਤ ਹੇਠਲੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਾਲ

ਕੀਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਔਲਾਦ ਰਾਜਾ ਸਾਂਸੀ ਦੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ ਸਨ। ਇਹ ਬੜੇ ਸੂਰਬੀਰ ਤੇ ਬਲੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕਈ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰ ਸਨ।

ਸਰਦਾਰ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਸੰਨ 1752 ਵਿਚ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਦਾ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ 1721 ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਬੜੇ ਦਲੇਰ, ਸੂਰਬੀਰ ਜੋਧੇ ਤੇ ਜਰਨੈਲ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਮਾਅਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ੋਭਾ ਖੱਟੀ। ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੋਖਾ ਇਲਾਕਾ ਪਰਦੇਸੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸੰਨ 1774 ਵਿਚ ਇਕ ਜੁੱਧ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਨਾਲੀ ਫਟਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ 1765 ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਸਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਮਸਾਂ ਚੌਦਾਂ ਕੁ ਸਾਲ ਸੀ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਿਸਲ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਜੁਧ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਚੋਖਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲਿਆ। ਇਹ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਆਪਣੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਆ ਗਏ। ਉਥੇ ਸੰਨ 1792 ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਬਚਪਨ

ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਗੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 13 ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ 1780 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖਬਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਿਲੀ, ਜਦ ਉਹ ਇਕ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਨਾਂ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ। ਇਹੋ ਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਪਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕਲੌਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਵਿਦਿਆ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਗਰੰਥੀ ਨੂੰ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ, ਨਾਲ ਹੀ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ, ਤੈਰਾਕੀ, ਸ਼ਸਤਰ-ਵਰਤੋਂ ਆਦਿ ਸਰੀਰਕ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਦਾ ਖਾਸ ਸ਼ੌਂਕ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਥੱਕਣ ਅੱਕਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਤਲਵਾਰ ਅਜੇਹੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਵਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਵਡਿਆਂ ਵਡਿਆਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਮਾਤ ਪਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਕ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਇਕ ਪਠਾਣ ਨੇ ਅਚਨਚੇਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਵਾਰ ਆ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਸਾਂ ਦਸ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਰੱਤੀ ਭਰ ਨਾ ਘਾਬਰੇ ਤੇ ਨਾ ਡਰੇ। ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਇਕੋ ਹੱਥ ਨਾਲ ਪਠਾਣ ਦਾ ਗਾਟਾ ਲਾਹ ਦਿਤਾ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਕਰਾਮਾਤੀ ਕਰਤਬ ਵੇਖ ਕੇ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਇਕ ਜੁੱਧ ਸਮੇਂ ਅਚਾਨਕ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਅਤੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਗਰੋਂ ਸਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੇ ਵਡਕਿਆਂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਉਪਰ ਚੱਲ ਕੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਨੂੰ ਵਧਾਏਗਾ।

ਮਿਸਲ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ

ਪਿਤਾ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਣ ਤੇ ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਰਚਕੀਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਬਣਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ 'ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰ, ਸਰਦਾਰ ਦਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਈ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਨ 1798 ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਰਾਣੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਵੀ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵੀ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਰਾਜ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਲੈ ਲਿਆ।

ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਬੜੀ ਸਿਆਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ

ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਸ ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ, ਜੋ ਕਨ੍ਹਈਆ ਮਿਸਲ ਦੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਧੀ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਨਾਲ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੰਨ 1795 ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੀ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ।

ਵਿਆਹ ਤੇ ਔਲਾਦ

(1) ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਆਹ ਸੰਨ 1796 ਵਿਚ ਕਨ੍ਹਈਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੋਤਰੀ ਅਤੇ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਮਤਾਬ ਕੌਰ ਨਾਲ ਬਟਾਲੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੰਵਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਇਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸੰਨ 1813 ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

(2) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸ. ਰਣ ਸਿੰਘ ਨਕਈ ਰਈਸ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਦਾਤਾਰ ਕੌਰ ਨਾਲ ਸੰਨ 1798 ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ (ਪੇਕਾ) ਨਾਂ ਰਾਜ ਕੌਰ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਦਾਤਾਰ ਕੌਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਨੂੰ 'ਨਕੈਣ' ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸੰਨ 1818 ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

(3) ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤੀਜਾ ਵਿਆਹ ਪਿੰਡ ਚਾੜ ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਰਦਾਰ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਔਲਖ਼ ਜੱਟ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰੇ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਅਤੇ ਫੇਰ ਚੁਨਾਰ (ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਫਕੀਰੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਕੇ ਨੇਪਾਲ ਚਲੀ ਗਈ। ਓਥੇ ਇਹ ਸਨਮਾਨ ਸਹਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇੰਗਲੈਂਡ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਸੰਨ 1861 ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਇਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚੀ। ਓਥੇ ਹੀ ਸੰਨ 1891 ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

(4) ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚੌਥਾ ਵਿਆਹ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰਤਨ ਕੌਰ ਨਾਲ ਸੰਨ 1811 ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਕੰਵਰ ਮੁਲਤਾਨਾ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।

(5) ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਸ਼ਾਦੀ ਦਇਆ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਕੰਵਰ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੰਵਰ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਇਸ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਸੰਨ 1843 ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਆਪਣੀ ਮਿਸਲ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਤੇ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਣ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਹੇਠ ਸੀ ਜੋ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਸਨ ਅਤੇ ਧੜੇ ਬਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਜਾਂ ਇੱਕੜ-ਦੁਕੜ ਹੋ ਕੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ—ਮੁਲਤਾਨ ਕਸੂਰ ਆਦਿ—ਪਰਦੇਸੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਇਹ ਵੰਡੀਆਂ ਅਤੇ ਘਰੋਗੀ ਲੜਾਈਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਨਾ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਇਸ ਫੁੱਟ ਤੇ ਆਪੋ ਧਾਪ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਅਮਨ, ਏਕਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੋਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜਤਨ ਕਰਨੇ ਅਰੰਭ ਦਿਤੇ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਸ ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ। ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਕਨ੍ਹਈਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਬਟਾਲੇ ਪੁੱਜਾ। ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਦੋ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਠਹਿਰਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੇਖਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਅਜੇਹਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇਕ ਰਾਜ ਹੇਠ ਲਿਆਉਣਾ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹਜ਼ਮਾਨ ਦੇ ਹਮਲੇ

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਸੰਨ 1783 ਵਿਚ ਕਾਬਲ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਾ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਵਾਂਗ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤ ਧਾਰ ਲਈ। ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਸੰਨ 1793 ਵਿਚ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸੰਨ 1795 ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਤੇ ਘਰੋਗੀ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਵਿਗੜਨ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਾ ਆ ਸਕਿਆ। ਤੀਜਾ

ਹਮਲਾ ਉਸ ਨੇ ਸੰਨ 1796 ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਏ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਅਧੀਨ ਹੋਣਾ ਮੰਨ ਲਵੇ। ਅੱਗੋਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਮਾਨ ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਾ। ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਜਿਥੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਥੇ ਤਕੜੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਹਾਰ ਕੇ ਨੱਸ ਗਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਚੌਥਾ ਹਮਲਾ ਸੰਨ 1798 ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਲੜਦਾ ਭਿੜਦਾ ਲਾਹੌਰ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਲਾ ਬੈਠਾ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਨਾਕੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ, ਰਸਦ-ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਾਹ ਰੋਕ ਲਏ ਅਤੇ ਜਿੰਨੀ ਤੰਗੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਤੰਗ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਇਸ ਮੌਕੇ ਦਾ ਇਕ ਸੁਆਦਲਾ ਵਾਕਿਆ ਦੱਸਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਹ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਿੰਨਾ ਦਲੇਰ ਸੀ। ਜਦ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸੀ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ। ਸੰਮਣ ਬੁਰਜ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾਈਆਂ। ਫੇਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਜ ਕੇ ਲਲਕਾਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੋਤਰਿਆ, ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਈ। ਆ ਨਿਕਲ ਜੇ ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਈ ਤੇ!" ਇਹ ਲਲਕਾਰਾ ਉਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਮਾਰਿਆ ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਅੱਗੋਂ ਕੁਸਕਿਆ ਵੀ ਨਾ। ਮਗਰੋਂ ਛੇਤੀ ਉਹ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ : ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਉਪਰ ਫ਼ੇਰ ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਝਗੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਸੀ। ਪਰਜਾ ਬੜੀ ਔਖੀ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਕਸੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀਨ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉਪਰ ਹੱਲਾ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤ ਧਾਰ ਲਈ। ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਜਨਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਕਸੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਉਹ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭੈੜੀ ਆਫਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲਾਹੌਰੀਆਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੋਭਾ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਪਰਜਾ ਸੁਖ ਤੇ ਅਮਨ

ਸਹਿਤ ਵੱਸਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਭਾਗ ਜਾਗ ਪੈਣ। ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ ਸੁਖੀ ਵੱਸੇ ਅਤੇ ਕਸੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਵੀ ਨਾ ਪਵੇ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿਖ ਮੁਖੀਆਂ—ਹਕੀਮ ਹਾਕਮ ਰਾਇ, ਮੀਆਂ ਮੁਹਕਮ ਦੀਨ, ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਾਕਰ, ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਤਾਹਰ, ਮੀਆਂ ਆਸ਼ਕ ਮੁਹੰਮਦ, ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਇਕ ਬੇਨਤੀ-ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸਰਦਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਇਹ ਕੁਝ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਇਤਬਾਰੀ ਬੰਦੇ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਨੂੰ, ਲਾਹੌਰ ਸਾਰੀ ਹਾਲਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਉਹ ਆਪ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਪਾਸ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਬਟਾਲੇ ਗਿਆ। ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਈ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜ਼ੀ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ, ਜਿੱਥੇ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਅਜਾਇਬ-ਘਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਦੋਂਹ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ। ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਕਮਾਨ ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਸੰਭਾਲੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਵਾਜੇ ਵੱਲੋਂ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ। ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਕੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੁਹਾਰੀ ਦਰਵਾਜੇ ਵੱਲੋਂ ਵਧਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ ਟਾਕਰਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ-ਸ਼ਹਿਰ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸ ਗਏ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਵੜ ਬੈਠਾ। ਓਧਰੋਂ ਮੀਆਂ ਮੁਹਕਮ ਦੀਨ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਉਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਕਰ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 7 ਜੁਲਾਈ ਸੰਨ 1799 ਨੂੰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ। ਨਿਆਂਕਾਰੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰਜਾ ਨੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ।

ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰਦਾਰ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨਾਲ ਦਿਆਲਤਾ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੋਖੀ ਜਗੀਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਦੋਂਹ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ-ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਅਤੇ ਕਸੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਲਾਹੌਰ

ਉਤੇ ਮੁੜ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਭਸੀਨ ਦੇ ਮਕਾਮ ਤੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ।

ਦੂਜੇ ਦੋਹਾਂ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚੰਗੀਆਂ ਜਗੀਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਕਈ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਗੀਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਜੰਮੂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ

ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੰਮੂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਮੀਰੋਵਾਲ ਅਤੇ ਨਾਰੋਵਾਲ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਕੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਲਿਆਂਦਾ। ਜੰਮੂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਆਉਂਦੀ ਵੇਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਅਤੇ ਦਿਲਾਵਰਗੜ੍ਹ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ।

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਪਰਤਾਪ ਵਧਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੂਤ ਯੂਸਫ ਅਲੀ ਖਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫੇ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਚੰਗਾ ਆਦਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਿਤਰਤਾ ਵਾਲੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ।

'ਮਹਾਰਾਜਾ' ਦੀ ਪਦਵੀ

ਸੰਨ 1801 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਮੁਖੀਏ ਇਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਮੂਜਬ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਾ। ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਬੇਦੀ) ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਦਿੱਤਾ। ਸਭ ਦੀ ਮਰਜੀ ਮੂਜਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਮਹਾਰਾਜਾ' ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ, ਮੰਦਰਾਂ ਤੇ ਮਸੀਤਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਅਤੇ ਹੇਠ ਉਪਰ ਤਿੰਨ ਰਾਤਾਂ ਦੀਪਮਾਲਾ ਕੀਤੀ।

ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਢਾਲੇ ਗਏ। ਸਿਖੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਕੇ ਦਾ ਨਾਂ 'ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ' ਰੱਖਿਆ। ਸਿੱਕਿਆਂ ਉਪਰ ਆਪਣਾ ਨਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਛਪਵਾਏ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਜਿੰਨੇ ਸਿੱਕੇ ਢਾਲੇ ਗਏ ਉਹ ਸਭ ਹੀ ਦਾਨ ਖਰੈਤ ਵਜੋਂ ਗਰੀਬਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ।

ਹੁਣ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਰਬੰਧ ਵੱਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਹਿੱਸਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਮਹੱਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਮਹੱਲੇ ਲਈ ਚੌਧਰੀ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਝਗੜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰਾ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਜ਼ੀ ਨਿਜ਼ਾਮੁੱਦੀਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਕਾਜ਼ੀ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਅਦੁੱਲਾ ਚਿਸ਼ਤੀ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਮੁਫਤੀ ਉਸਦੇ ਅਧੀਨ ਨਿਆਂਕਾਰ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰੈਤੀ ਹਸਪਤਾਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਫਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ੁੱਦੀਨ ਦੇ ਭਰਾ ਹਕੀਮ ਫ਼ਕੀਰ ਨੂਰੁੱਦੀਨ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਪੁਲਸ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕੋਤਵਾਲ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਸਕੂਲਾਂ, ਮਸੀਤਾਂ ਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜੋ ਨਾ ਕੇਵਲ ਝਗੜੇ ਹੀ ਨਿਬੇੜਦੀਆਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਸਾਂਝੇ ਸਥਾਨਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਪਰਬੰਧ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਦਸਤੂਰ ਜਾਂ ਨੇਮ ਬਣਾਏ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਰੇਕ ਰਾਜ-ਕਰਮਚਾਰੀ ਦਾ ਫ਼ਰਜ ਹੈ ਕਿ ਪਰਜਾ ਜਾਂ ਜਨਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਜੇਹਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹਾਲਤ : ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇਕ ਰਾਜ ਪਰਬੰਧ ਹੇਠ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ; ਪਰ ਇਹ ਕੰਮ ਚੋਖਾ ਕਠਨ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਧ ਪੰਜਾਬ, ਮੈਣ ਦੁਆਬ, ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਉਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਟੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੀ ਈਰਖਾਲੂ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਕਸੂਰ, ਮੁਲਤਾਨ, ਡੇਰਾ, ਇਸਮਾਈਲ ਖਾਂ, ਬੰਨੂ, ਕੋਹਾਟ, ਟਾਂਕ, ਅਟਕ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜੇ ਵਿਚ ਸਨ। ਜੰਮੂ, ਕਾਂਗੜਾ, ਮੰਡੀ ਸੁਕੇਤ, ਬਸੋਲੀ, ਕੁਲੂ ਆਦਿਕ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਪਾਸ ਸਨ। ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਤਾਕਤ ਸੀ ਜੋ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ

ਸਨ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਕਤਾਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਕੱਠਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਫੇਰ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ, ਭਰਾ ਭਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ।

ਏਕਤਾ ਲਈ ਜਤਨ : ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਟਿਕਾਣੇ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਜਾਂ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਮੱਲ ਰੱਖੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਮਿਸਲਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਗੀਰਾਂ ਦੇ ਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਨ 1802 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਗੀਰ ਦਿੱਤੀ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤਾਕਤਵਰ ਮਿਸਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਗੰਢੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚਲਾ ਵਿਰੋਧ ਮਿਟਾਇਆ। ਕਨ੍ਹਈਆਂ ਤੇ ਨਕਈਆਂ ਦੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਆਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੰਢ ਲਈ। ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਨ 1802 ਵਿਚ ਪੱਗ ਵਟਾਈ ਤੇ ਭਰੱਪਣ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਨਾਭੇ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਝਗੜੇ ਖਤਮ ਕਰਾਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਬਣਾਇਆ। ਮਿੱਤਰਤਾ ਗੰਢਣ ਤੇ ਪਕਿਆਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੜੱਪ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਵਧਦੇ ਫੁਲਦੇ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜਿਤਿਆ ਹੋਇਆ ਕੁਝ ਇਲਾਕਾ ਨਾਭਾ ਤੇ ਜੀਂਦ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਗਵਾੜੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜਿੱਤ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੇ ਮਿਸਲਦਾਰ ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਦਿਤਾ।

ਅਜੇਹੇ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਿੰਡੀ ਪੁੰਡੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਟੁੱਟੀ ਫੁੱਟੀ ਸਿੱਖ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ।

ਪਠਾਣੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ : ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇਕ-ਮੁਠ ਕਰ ਕੇ, ਇਕ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਲਿਆ ਕੇ, ਏਥੇ ਅਮਨ-ਭਰਪੂਰ ਨਿਆਂਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਤਰ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਰਦੇਸੀ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਹੇਠਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ।

ਕਸੂਰ : ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਸੂਰ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਸੀ ਅਤੇ ਖਰਾਬੀ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਸੂਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਨਿਜ਼ਾਮੁੱਦੀਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸੀ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸਦਾ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਤਾ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਭੰਗੀ ਆਦਿ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਵਿਰੁਧ ਭਸੀਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਠੀਕ ਕਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਨ 1801 ਵਿਚ ਕਸੂਰ ਵਿਰੁਧ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜੀ। ਤਕੜੀ ਲੜਾਈ ਪਿਛੋਂ ਨਿਜ਼ਾਮੁੱਦੀਨ ਨੇ ਹਾਰ ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਅਧੀਨਗੀ ਮੰਨ ਕੇ ਟਕੇ ਭਰਨੇ ਕਬੂਲ ਕੀਤੇ।

ਪਰ ਨਿਜ਼ਾਮੁੱਦੀਨ ਦਿਲੋਂ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਨਯੋਟ ਵੱਲ ਰੁਝਾ ਹੋਇਆ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਕੀ ਹੋ ਕੇ ਜਹਾਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਫੇਰ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਨਿਜ਼ਾਮੁੱਦੀਨ ਨੇ ਫੇਰ ਤਰਲੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਫਾਦਾਰ ਰਹਿਣ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾਧੀਆਂ। ਖੁਲ੍ਹ-ਦਿਲੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ।

ਨਵਾਬ ਨਿਜ਼ਾਮੁੱਦੀਨ ਸੰਨ 1807 ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਕੁਤਬਦੀਨ ਕਸੂਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਿਆ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਏ ਦਿਨ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਕਜ਼ੀਆ ਸਦਾ ਲਈ ਨਿਬੇੜਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਸੂਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਤਕੜੀ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਸੂਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਵਾਬ ਕੁਤਬਦੀਨ ਨੱਠਾ ਜਾਂਦਾ ਫੜਿਆ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਉਸ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ 'ਮਮਦੋਟ' ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਜਗੀਰ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਦੀ ਵਾਰਸ਼ਕ ਆਮਦਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਸੀ।

ਸੰਮਤ 1860 ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਝੰਗ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾਏ।

ਮੁਲਤਾਨ : ਕਸੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨਿਜ਼ਾਮੁੱਦੀਨ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਸੋਧਣ ਤੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸੰਨ 1803 ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਠਾਣੀ ਰਾਜ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਕੇਂਦਰ ਮੁਲਤਾਨ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਨਵਾਬ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਖਾਂ ਨੇ ਅਧੀਨਗੀ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦਿਤਾ।

ਜਦ ਨਵਾਬ ਨਿਜ਼ਾਮੁੱਦੀਨ ਦੇ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਬਣੇ ਕਸੂਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਕੁਤਬੁੱਦੀਨ ਨੇ ਆਕੀ ਹੋ ਕੇ ਜਹਾਦ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਨਵਾਬ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਗੁਪਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ

ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਖਾਂ ਅੱਗੋਂ ਝੱਟ ਗੋਡਿਆਂ ਪਰਨੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੱਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੰਧੀ

ਹੁਲਕਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣਾ : ਸੰਨ 1805 ਵਿਚ ਜਦ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਮੁਲਤਾਨ ਵੱਲ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਪੁੱਜਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਇੰਦੌਰ ਦਾ ਮਰਹੱਟਾ ਰਾਜਾ, ਜਸਵੰਤ ਰਾਉ ਹੁਲਕਰ, ਪਨਾਹ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਫ਼ੌਜ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਗਰ ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਹੁਲਕਰ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹੁਲਕਰ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸਾਂਗਾ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਰਣ ਭੂਮੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਹੁਲਕਰ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਲਕਰ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਤੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਸਫਾਈ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ। ਹੁਲਕਰ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਮਨਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਝੱਟ ਮੰਨ ਲਈ। ਹੁਲਕਰ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜ਼ੀਨਾਮਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਰਾਜਾ ਕਾਂਗੜਾ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ : ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਨਾਭਾ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਝਗੜਾ ਨਿਬੇੜ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਪਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨਿਪਾਲ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਥਾਪਾ ਨੇ ਸਾਡਾ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਾ ਮਾਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਧੀਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਕਾਂਗੜੇ ਵੱਲ ਤੁਰੇ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਥਾਪਾ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਸਮੇਤ ਲੜਨੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਨੱਸ ਗਿਆ।

ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰਲੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ : ਹੁਣ ਤੀਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਸਿੱਖ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਇਕ-ਮੁਠ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਲਤਨਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜੋ ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਸਭ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ, ਜੀਂਦ ਆਦਿ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ

ਗੰਢਣ ਦੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵਤੀਰੇ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਪਰ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨੇ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡੱਲੇਵਾਲੇ ਦੇ ਮਰਨ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸੰਨ 1808 ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਮਾਣੇ ਵਿਚ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਦਿੱਤੀ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਅਤੇ ਰੂਸ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਪਰ ਹੱਲਾ ਨਾ ਬੋਲ ਦੇਣ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਿਗਾੜਨੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਟਾਲ ਮਟੋਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਗੰਢ ਕੇ ਅਹਿਦਨਾਮਾ (ਸੰਧੀ-ਪੱਤਰ) ਕਾਰਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਦੂਤ, ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੈਟਕਾਫ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾ ਮੰਨੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਤਜ਼ਵੀਜ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਮੈਟਕਾਫ ਨੂੰ ਸੰਧੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਖਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚਲੇ ਵੱਡੇ ਅੰਗਰੇਜ਼-ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਵੱਲ ਭੇਜ ਦਿਤੀਆਂ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਡਰ ਭਾਸ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਤੇ ਰੁਹਬ ਕਾਇਮ ਦਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਅਤੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਥਾਣੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤੀ।

ਉਧਰੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹਟ ਗਿਆ। ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਭੇਜ ਦਿਤੀ ਕਿ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਦੇ ਸਿਖ ਰਾਜਿਆਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਹੇਠ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਤਕੜੀ ਫ਼ੌਜ ਜਮਨਾ ਦੇ ਪਾਰ ਭੇਜੀ ਜੋ ਬੂੜੀਏ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਲੁਧਿਆਣੇ ਆ ਟਿਕੀ।

ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ। ਉਹ ਜੰਗੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਨੂੰ ਫਲੌਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤੋਪਾਂ ਬੀੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਦਾਰੂ ਸਿੱਕਾ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਭ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਫ਼ੌਜ ਲਾਹੌਰ ਇਕੱਠੀ ਆ ਹੋਈ।

ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕੋਈ ਸਖਤ ਕਦਮ ਨਾ ਚੁਕਿਆ ਅਤੇ ਜੰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਪਹਿਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਡਾ ਰਾਜ ਅਜੇ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚ ਵੀ ਅਤੇ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਵੀ ਸਾਡੇ ਚੋਖੇ ਵੈਰੀ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇ ਅਸਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਛੇੜ ਲਈ, ਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਲੋਕ ਵੀ ਉੱਠ ਖੜੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਰੋਕੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ : ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਮੈਟਕਾਫ ਨਵਾਂ ਸੰਧੀ-ਪੱਤਰ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਨ ਪਸੰਦ ਸਨ। 25 ਅਪ੍ਰੈਲ 1809 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਸ ਅਹਿਦਨਾਮੇ (ਸੰਧੀ-ਪੱਤਰ) ਉਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਇਹ ਸਨ : ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਦਾ ਦੋਸਤੀ ਰਹੇਗੀ, ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਤਾਕਤਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣੇਗੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਲੁਜੋਂ ਉਤਰ ਵੱਲ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਤਲੁਜੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ।

ਇਸ ਸੰਧੀ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਸਰ : ਇਸ ਸੰਧੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਬਹੁ-ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਰਾਜ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਵੱਲ ਵਧਣੋਂ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਗ ਜਾਂ ਫਟਕੜੀ ਲੱਗਣੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਜਮਨਾ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਉਪਰ ਅਧਿਕਾਰ ਮਿਲ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਿੱਖ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਮੁੱਠ ਕਰ ਕੇ ਤਕੜੀ ਸਲਤਨਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਵਿਚੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸਿਓਂ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਪੱਛਮ ਤੇ ਪਹਾੜ ਵੱਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਜਿੱਤਣ ਵੱਲ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਧਿਆਨ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਪਰ ਇਸ ਸੰਧੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਤਰਨਾਕ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਮਾਝੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਪਾੜੀ

ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਵਧਾਉਣ ਪਕਿਆਉਣ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਾਟ ਨੂੰ ਗਿਣ ਮਿਥ ਕੇ ਵਧਾਇਆ।

ਕਾਂਗੜੇ ਤੇ ਅਟਕ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ : ਕੋਹਿਨੂਰ

ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਜਿੱਤ : ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜ ਆਈ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਾਂਗੜੇ ਵਿਚਲੀ ਫ਼ੋਜ ਨੂੰ ਫਲੌਰ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਨਿਪਾਲ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਥਾਪਾ ਫੇਰ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਕਾਂਗੜੇ ਵਿਚ ਆ ਵੜਿਆ। ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਫੇਰ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਾਂਗੜੇ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੋਰਖਿਆਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਰਸਦ-ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਾਹ ਰੋਕ ਲਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਗੋਰਖਿਆਂ ਦੀ ਡਟ ਕੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੋਰਖਿਆਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਆਹੂ ਲਾਹੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਕ-ਤੋੜਵੀਂ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। 24 ਸਤੰਬਰ, ਸੰਨ 1809 ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਨਿਪਾਲੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਨਿਤ ਦੀ ਛੇੜਖਾਨੀ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਏਧਰ ਦੇ ਨਾਕੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਕਾਂਗੜੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ: ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਏ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਹਾਕਮ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੰਬਾ, ਨੂਰਪੁਰ, ਕੋਟਲਾ, ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਗੁਲੇਰ, ਕਹਿਲੂਰ, ਮੰਡੀ, ਸੁਕੇਤ ਅਤੇ ਕੁਲੂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਭ ਨੇ ਟਕੇ ਤਾਰੇ।

ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ : ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਜਰਾਤ, ਭੇਰਾ, ਮਿਆਣੀ, ਖੁਸ਼ਾਬ, ਸਾਹੀਵਾਲ, ਜੰਮੂ, ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਆਦਿ ਇਲਾਕੇ ਸਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾਏ। ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ 1810 ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਵੱਲ ਫੇਰ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਪਿਆ। ਉਥੋਂ ਦਾ ਨਵਾਬ ਮੁਜ਼ਫਰ ਖਾਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਧੀਨਗੀ ਕਬੂਲ ਕੇ ਟਕੇ ਭਰਨੇ ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕੁਝ ਆਕੜ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਆ ਰਲਿਆ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਡਟ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਫੇਰ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹ ਲਈ ਅਧੀਨ ਤੇ ਵਫਾਦਾਰ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ। ਖੁਲ੍ਹ-ਦਿਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਮਾਫ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਸਕਾ, ਹਲੋਵਾਲ, ਕਟਾਸ ਤੇ ਖਿਉੜਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ। ਮਗਰੋਂ ਜਿਹਲਮੋਂ ਪਾਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੰਗਲਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੀ ਸਰ ਕੀਤੇ।

ਸ਼ਾਹ ਸੁਜ਼ਾਹ ਤੇ ਕੋਹਿਨੂਰ : ਕਾਬਲ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਜਾਹ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਸ਼ਾਹ ਮਹਮੂਦ ਨੇ ਹਰਾ ਕੇ ਦੇਸੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਨੱਠ ਕੇ ਪਨਾਹ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਸ ਵੇਲੇ ਖੁਸ਼ਾਬ ਦੇ ਪਾਸ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਜਾਹ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਬੜਾ ਆਦਰ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਬਾਹ ਵਾਸਤੇ ਚੋਖੀ ਰਕਮ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਥੇ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਜੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਕਰ ਲਵੋ। ਉਸ ਨੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣਾ ਟੱਬਰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹ ਕਾਬਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਮਹਮੂਦ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਗਿਆ। ਪਰ ਚਹੁੰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਤਖਤੋਂ ਲਾਹਿਆ ਅਤੇ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੱਦ ਲਿਆ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਕਾਨ ਅਤੇ ਗੁਜਾਰੇ ਲਈ ਚੋਖੀ ਰਕਮ ਦਿਤੀ ਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਬੰਨ੍ਹੀ ਗਈ।

ਕਾਬਲ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਫਤਹਿ ਖਾਂ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਜਾਹ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦੀਵਾਨ ਗੋਦੜ ਮੱਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਮੰਨ ਗਏ।

ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਜਾਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਕੈਦ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਬੜਾ ਫ਼ਿਕਰ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਫਤਹਿ ਖਾਂ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਜਾਹ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਸ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਵਫਾ ਬੇਗਮ ਨੇ ਫ਼ਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ੁਦੀਨ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰੋਂ ਛੁਡਾ ਲਿਆਉਣ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਹਿਨੂਰ ਹੀਰਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂਗੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਮੰਨ ਗਏ।

ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲ ਭੇਜੀ ਗਈ। ਫਤਹਿ ਖਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵੀ ਆ ਮਿਲੀ। ਡਟਵੀਂ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਅਤਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਸੁਜਾਹ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਫ਼ਤਹਿ ਖਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੇ ਈਰਖਾ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਆਂਦਾ।

ਜਦ ਸ਼ਾਹ ਸੁਜਾਹ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਤੇ ਫ਼ਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ੁਦੀਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਦੀ ਬੇਗਮ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਚੇਤੇ ਕਰਾਇਆ। ਸ਼ਾਹ ਟਾਲ ਮਟੋਲ ਕਰਨ ਲੱਗ

ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਝੂਠੀ ਮੂਠੀ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਕੋਹਿਨੂਰ ਹੀਰਾ ਕੰਧਾਰ ਵਿਚ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ। ਫ਼ਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ੁਦੀਨ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਬੜੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਸੁਜਾਹ ਨੂੰ ਛਡਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰੇਰਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਗਮ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਚਨ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ। ਜੂਨ, ਸੰਨ 1813 ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਸੁਜਾਹ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਕੋਹ ਨੂਰ ਹੀਰਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਅਟਕ ਦੀ ਜਿੱਤ : ਹੁਣ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਰਹੱਦ ਵੱਲ ਰਾਜ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਬਣਾਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਖੀ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਪਠਾਣ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਗੋਹ-ਮਦਾਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਸਕਾਂਗੇ। ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰਲਾ ਅਟਕ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਪੱਛਮੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਲਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਟਕ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੱਲਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੰਨ 1813 ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ, ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਏ ਅਤੇ ਸ: ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਏ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਤਕੜੀ ਫ਼ੌਜ ਅਟਕ ਵੱਲ ਤੋਰੀ ਗਈ।

ਜਦੋਂ ਕਾਬਲ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਫਤਿਹ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਅਟਕ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਅਟਕ ਦਾ ਕ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੱਲ ਲਿਆ। ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਦਾਲੇ ਘੇਰਾ ਘੱਤ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਪਠਾਣੀ ਡੇਰੇ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ। ਹਜ਼ਰੋ ਦੇ ਪਾਸ ਬੜੀ ਖ਼ੂਨੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਫੱਟੜ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਘਾਬਰ ਕੇ ਨੱਸ ਉੱਠੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਚੋਖੀ ਦੂਰ ਤੀਕ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ।

ਬੁਰਹਾਨ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅਤੇ ਮਖੱਡ ਤੇ ਅਟਕ ਦੇ ਪਾਸ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਹ ਜਿੱਤ ਬੜੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਰਿਆ ਅਟਕ ਤੀਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ। ਦੂਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਜਿਹੜੇ ਅੱਗੇ ਬੇਰੋਕ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆ ਲੁੱਟਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਰ-ਮਨ ਪਿਆਰਾ ਅਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਹਊਆ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ

ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ : ਸੰਨ 1814 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਵੀ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਤੇ ਗਏ। ਬਹਿਰਾਮ ਗਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਅਮਾਦਪੁਰ ਤੇ ਹਮੀਰਪੁਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਠਾਣੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਘਮਸਾਣ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ।

ਬਰਸਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਸਿਰੀਨਗਰ ਵੱਲ ਵਧੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਦਾਲੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਬੈਠੀ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਨੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਫਾਦਾਰ ਰਹਿਣਾ ਮੰਨਿਆ, ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਤੋਹਫੇ ਭੇਜੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮੁਹਿੰਮ ਖਤਮ ਹੋਈ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਫਤਹਿ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸੋਧ :— ਸੰਨ 1814 ਦੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਹੋਈ ਵੇਖ ਕੇ ਰਾਜੌਰੀ, ਭਿੰਬਰ ਆਦਿ ਦੇ ਰਾਜੇ ਆਕੜ ਬੈਠੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜੀ। ਰਾਜੌਰੀ ਦਾ ਰਾਜਾ ਪਹਾੜੀ ਉਪਰਲੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਡਟ ਬੈਠਾ। ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਹਾਥੀਆਂ ਉਤੇ ਲੱਦ ਕੇ ਤੋਪਾਂ ਪਹਾੜੀ ਉਤੇ ਚਾੜ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਗੋਲਾ ਬਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਰਾਜੇ ਜਸਵਾਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਅਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜ ਤਿਲਕ : ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਨੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ, ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੇ ਪੋਤਰਿਆਂ, ਨੂੰ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸੇ ਨੀਤੀ ਮੂਜਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਨ 1816 ਦੇ ਦੁਸਹਿਰੇ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਤਿਲਕ ਦਿਤਾ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਾ-ਨਸ਼ੀਨ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ।

ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ : ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਹਾਕਮ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਖਾਂ ਨੇ ਟਕੇ ਭਰਨੇ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਸਨ, ਪਰ ਤਾਰਨ ਵਿਚ ਟਾਲ ਮਟੋਲੇ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਦਿਲੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੰਨ 1817 ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਤ ਦੀ ਘੈਂਸ ਘੈਂਸ ਮੁਕਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ 1818 ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 25000 ਫ਼ੌਜੀ ਦੇ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਭੇਜਿਆ। ਨਵਾਬ ਮੁਜੱਫਰ ਖਾਂ ਨੇ ਜਹਾਦ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਚਾਰ ਚਫੇਰਿਓਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਗਾਜ਼ੀ ਇਸ ਜਹਾਦ (ਇਸਲਾਮੀ ਜੰਗ) ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਆਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਲਤਾਨ

ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਾਸ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਮੁਜੱਫਰ ਖਾਂ ਹਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਫਸੀਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਬੈਠਾ। ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕੰਧ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਤੋੜ ਘੱਤੀ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਕੱਟ ਵੱਢ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੁਜੱਫਰ ਖਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਾ ਡਟਿਆ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੁਆਲੇ ਘੇਰਾ ਘੱਤ ਲਿਆ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਿਖਾਰੀ, ਗੁਲਾਮ ਜੀਲਾਨੀ, ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਦਾ ਅੱਖੀਂ ਡਿਠਾ ਵਾਕਿਆ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਕਿੰਨਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸੀ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਜਦ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉੱਪਰ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਕ ਤੋਪ ਦਾ ਪਹੀਆ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਕਰਾ ਰਹੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਰਾਇ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਚਿਰ ਗੋਲੇ ਹੋਰ ਸੁੱਟੇ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਹੀਏ ਨੂੰ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਵੇਲਾ ਜੇ! ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰੋ, ਤਾਂ ਸਫਲਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੰਥ ਦੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੋਈ ਜਵਾਨ ਪਹੀਏ ਦੇ ਥਾਂ ਆਪਣਾ ਮੋਢਾ ਡਾਹਵੇ।" ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਵਾਨ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੋਢਾ ਡਾਹੁਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਜਵਾਨ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦੇ ਗਏ। ਤੋਪ ਦੇ ਗੋਲੇ ਚੱਲਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਹਰ ਵੇਰ ਇਕ ਜਵਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਦਸ ਕੁ ਗੋਲੇ ਚੱਲ ਚੁਕੇ ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਵਿਚ ਪਾਟ ਪੈ ਗਿਆ।

ਇਹ ਘੇਰਾ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਜ਼ਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਜੰਗ ਬੜੀ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਹੋਈ। ਨਵਾਬ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਖਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤ ਤੇ ਭਤੀਜੇ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਮਿੱਤਰ ਸਬੰਧੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਜੂਨ 1818 ਈ: ਵਿੱਚ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤ ਜੀਉਂਦੇ ਗਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਸ਼ਕਰਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਦੀਪਮਾਲਾ ਕੀਤੀ।

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੀ ਜਿੱਤ : ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਸੀ ਕਿ ਕੀਕੁਰ ਪਛਮੋਤਰ ਵੱਲੋਂ ਪਠਾਣ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜੇਹੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਪੱਕੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਖਾਉਣੇ ਹਨ। ਅਟਕ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਦਲੀਲ ਕੀਤੀ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਕਾਬਲ (ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ।

ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ 1818 ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਰੁਹਤਾਸ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਹਜ਼ਰੋ ਪਹੁੰਚੇ। ਦਰਿਆ ਅਟਕੋਂ ਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਅਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਫ਼ੌਜੀ ਦਸਤਾ ਦਰਿਆਓਂ ਪਾਰ ਘੱਲਿਆ ਗਿਆ। ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਸੱਤ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਖੈਰਾਬਾਦ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿਖ ਫ਼ੌਜੀ ਦਸਤੇ ਦੇ ਰਾਹ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਸ਼ਹਿ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਜਦ ਸਿੱਖ ਗੋਲੀ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆਏ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਭੁੰਨ ਘੱਤਿਆ।

ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਵੀ, ਚਨਾਬ (ਝਨਾਂ) ਤੇ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਸਿਆਣੇ ਮਲਾਹ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪਤਾ ਕਰੋ ਕਿ ਕਿਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦਰਿਆ ਵਧੇਰੇ ਸੌਖ ਨਾਲ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਲਕਾਰਾ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, "ਅਟਕ ਉਸ ਨੂੰ ਅਟਕਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਟਕ ਹੈ, ਝਕ ਝਕਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਟਕ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਟਕਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।" ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹਾਥੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਠੇਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਦਰਿਆ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਹਾਥੀ ਖਲਿਹਾਰ ਕੇ ਡਟ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾ ਕੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਠਿੱਲ੍ਹ ਪਈ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਅਗਲੇ ਪਾਰ ਪੁੱਜ ਗਈ।

ਅੱਗੇ ਪਠਾਣ ਵੀ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਬੜੇ ਘਮਸਾਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸਿੱਖ ਜੋਧਿਆਂ ਨੇ ਖੂਬ ਤੇਗ ਵਾਹੀ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਏ ਕਿ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਛੱਕੇ ਛੁਟ ਗਏ। ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਪਠਾਣ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਅਧੀਨਗੀ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੈਰਾਬਾਦ ਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਅਗਾਂਹ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵੱਲ ਵਧੀ। ਓਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ 20 ਨਵੰਬਰ, ਸੰਨ 1818 ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਹਾਂਦਾਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ੌਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਨੀਅਤ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਅਟਕ ਆ ਗਏ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰੋਂ ਵਾਪਸੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਜਹਾਂਦਾਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢ

ਦਿੱਤਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਭੇਜੇ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਮੈਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ; ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਤੇ ਵਫਾਦਾਰ ਰਹਾਂਗਾ, ਅਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਖਰਾਜ ਤਾਰਿਆ ਕਰਾਂਗਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ 14 ਤੋਪਾਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਜੰਗੀ ਸਮਾਨ ਮਿਲਿਆ।

ਇਹ ਲੜਾਈ ਕਈ ਨੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਮਹਾਨਤਾ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਪਛਮੋਤਰੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਆਉਂਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੀ ਘਰੀਂ ਜਾ ਪਵਾਏ। ਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਨੇ ਰਾਜਾ ਅਨੰਗਪਾਲ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਲੀਹ ਹੀ ਪੈ ਗਈ। ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਪਛਮੋਤਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਧਾੜ੍ਹਾਂ, ਪਾਪਾਂ ਦੀਆਂ ਜੰਞਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੀਆਂ, ਲਿਤਾੜਦੀਆਂ, ਅਤੇ ਏਥੋਂ ਦੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ, ਬੱਚਿਆਂ, ਮੁਟਿਆਰਾਂ, ਨੱਢਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲੇ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸੀਂ ਵੇਚਣ ਲਈ ਹਿੱਕ ਖੜਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਹੜ੍ਹ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਭੇਡਾਂ ਸਮਝ ਕੇ ਕੋਂਹਦੇ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਹ ਹੁਣ ਸ਼ੇਰ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗਿੱਚੀਆਂ ਨੱਪ ਕੇ ਭੋਂ ਤੇ ਲਾਉਣ ਜੋਗੇ ਤੇਗ ਦੇ ਧਨੀ, ਸੂਰਬੀਰ ਜੋਧੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਜੀਕਰ ਕਦੇ ਇਸ ਦੇਸ ਵਾਲੇ, ਪਛਮੋਤਰ ਵੱਲੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਤੋਂ ਤਰਿਹਕਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ; ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਟੱਬਰ ਹੁਣ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਲੂਏ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਤਰਹਿਣ ਤੇ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਵੱਡੇ ਫਖਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਉਪਰ ਜੋ ਆਪਣਾ ਭੈ ਪਾਇਆ ਤੇ ਸਿੱਕਾ ਜਮਾਇਆ, ਉਹ ਅਜੇਹੀ ਬੇਕਿਰਕੀ ਜਾਂ ਜਬਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਬੀਰਤਾ ਅਤੇ ਬਾਹੂਬਲ ਦੇ ਕਰਿਸ਼ਮੇ ਵਿਖਾ ਕੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਹਦਾਇਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਜਾਂ ਵਧੀਕੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਅਸੈਨਿਕ, ਬੇਹਥਿਆਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਉਤੇ ਹੱਥ ਨਾ ਚੁਕਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੈਮਾਨ ਤੇ ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿੱਤਾ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਜਿੱਤ : ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਜੇ ਪਠਾਣੀ ਹਕੂਮਤ ਹੇਠ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋ ਨੀਤੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਮੂਜਬ ਏਥੋਂ ਵੀ ਪਠਾਣੀ ਰਾਜ ਦਾ

ਕੰਡਾ ਕੱਢ ਕੇ ਏਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਕੁੰਡਾ ਸਿਰ ਤੇ ਗੱਡਿਆ ਰਹਿਣਾ ਸੀ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਹਾਕਮ, ਜੱਬਾਰ ਖਾਂ ਬੜਾ ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਬੇਰਹਿਮ ਸੀ। ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਪਰ ਖਾਸ ਸਖਤੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਆਮ ਜਨਤਾ ਵੀ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਮਾਲ-ਮੰਤਰੀ ਪੰਡਤ ਬੀਰ ਦੇਵ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਰੁੱਸ ਪਿਆ ਅਤੇ ਓਟ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤਾਂ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾਉਣ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਡਤ ਬੀਰ ਦੇਵ ਨੂੰ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚਲੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਾਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਸੰਨ 1819 ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਫ਼ੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਮਿਸਰ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਅਤੇ ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਤੇ ਦੂਜਾ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਪਿੱਛੇ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਅਗਾਂਹ ਗਈ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਚੀਜ਼ ਵਸਤ ਪੁਚਾਈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਉਧਰ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜੀ ਜਾਵੇ। ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਰਾਜੌਰੀ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਓਥੋਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਅਗਰ ਖਾਂ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਰਹੀਮੁਲਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਖੁਲ੍ਹ-ਦਿਲੀ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜੌਰੀ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਬਹਿਰਾਮਗਲੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਏਥੇ ਸੁਪੀਨ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਅਧੀਨਗੀ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਈ। ਪੁਣਛ ਦਾ ਹਾਕਮ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਂ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਨਿੱਸਲ ਹੋ ਕੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਹਾੜੀਆਂ ਉਪਰ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਜਾ ਪੁੱਜੀ। ਅੱਗੋਂ ਜੱਬਾਰ ਖਾਂ ਵੀ ਪਠਾਣੀ ਦਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਇਸ ਉਪਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਤੋਪਾਂ ਨੇ ਅੱਗ ਵਰ੍ਹਾਈ। ਬੰਦੂਕਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾਇਆ। ਤੇਗਾਂ ਬਿਜ਼ਲੀ ਵਾਕੁਰ ਲਿਸ਼ਕੀਆਂ, ਸਿੰਘ ਸੂਰਬੀਰ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਕੁਰ ਗੱਜੇ। ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲੱਥੇ। ਜਬਾਰ ਖਾਂ ਹਾਰ ਗਿਆ ਤੇ ਰਣ ਛੱਡ ਕੇ ਹਰਨ ਹੋ ਗਿਆ। 4 ਜੁਲਾਈ, ਸੰਨ 1819 ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਬੜੀ ਸਜ ਧਜ ਨਾਲ ਸਿਰੀ ਨਗਰ

ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਈ। ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰੀ ਨਗਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਵੀ ਤੰਗੀ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਸੋ ਐਸਾ ਹੀ ਹੋਇਆ।

ਦੀਵਾਨ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਜਾਂ ਹਾਕਮ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ, ਸ: ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਭੜਾਣੀਆ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਟਿਕਾਏ ਗਏ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੀ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਭੇਟਾ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਗਏ। ਗਰੀਬਾਂ ਗੁਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਚੋਖਾ ਦਾਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਰਾਤਾਂ ਹੇਠ ਉਪਰ ਦੀਪਮਾਲਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਏਥੋਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਵਿਹਾਰ ਤੇ ਦਸਤਕਾਰੀ ਨੂੰ ਉਨਤ ਕਰਨ ਦੇ ਖਾਸ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਤੇ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਓਥੋਂ ਦਾ ਸੂਬਾ ਕੁਝ ਢਿੱਲਾ ਮੱਠਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ ਪਰਸਿੱਧ ਜਰਨੈਲ, ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਲੂਏ ਨੂੰ ਨੀਅਤ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸੰਨ 1833 ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਭਿਆਨਕ ਕਾਲ ਪੈ ਗਿਆ; ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਦਾਮਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਣ ਅਨਾਜ ਕਸ਼ਮੀਰ ਭੇਜਿਆ।

ਹਜ਼ਾਰਾ, ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ

ਚਨਯੋਟ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਦੌਰਾ : ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਚਨਯੋਟ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿੰਡੀ ਭੱਟੀਆਂ ਤੇ ਚਨਯੋਟ ਗਏ। ਮਗਰੋਂ ਬੇੜੀ ਰਾਹੀਂ ਚਨਾਬ ਦੇ ਰਸਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਪਹੁੰਚੇ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਭ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਨਗਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁਛਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਔਕੜਾਂ ਸੁਣਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਮੌਕੇ ਉੱਪਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗਰੀਬ ਤੋਂ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਤੋਂ ਮਾੜੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਕਲੀਫ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਹਾਕਮ, ਸ: ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਪਸ਼ੌਰੀਏ, ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਜਨਤਾ ਤੰਗ ਤੇ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਦਵੀ ਤੋਂ ਅੱਡ ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਸੂਬਾ ਨੀਅਤ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਡੇਹਰਾ ਗਾਜੀ ਖਾਂ : ਡੇਹਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਜ਼ਮਾਨ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸਦਾ ਇਲਾਕਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਣ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਜਮਾਂਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜੀ। ਮਮੂਲੀ ਜਿਹੀ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਜ਼ਮਾਨ ਖਾਂ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਡੇਹਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਹਜ਼ਾਰਾ ਮਾਰਿਆ : ਪਠਾਣੀ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫਤਹਿ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਪਠਾਣ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਠੀਕ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 1820 ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜੀ। ਇਸ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਵੀ ਸਨ। ਅੱਗੋਂ ਪਠਾਣ ਵੀ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਨੌਜਵਾਨ ਸੈਨਾਪਤੀ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਇਕ ਪਠਾਣੀ ਦਸਤੇ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਆਹੂ ਲਾਹੇ। ਪਠਾਣ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸ ਗਏ।

ਹਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਕੀ ਸਰਦਾਰ ਹੁਣ ਠੀਕ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਅਧੀਨਗੀ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਈ। ਹਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮਨਕੇਰਾ ਤੇ ਡੇਰਾ ਇਸਮਾਈਲ ਖਾਂ :— ਸੰਨ 1821 ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਠਾਣੀ ਰਾਜ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਮਨਕੇਰੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਲਈ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜੀ। ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਜ਼ਿਹਲਮ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ਾਬ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕੁੰਦੀਆਂ ਪਹੁੰਚੇ। ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਵੀ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਸਾਰਾ ਲਸ਼ਕਰ ਕੁੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਮਨਕੇਰੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਭੱਖਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਨੇ ਡੇਰਾ ਇਸਮਾਈਲ ਖਾਂ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਦਸਤੇ ਨੇ ਲਹੀਆ, ਖਾਨਗੜ੍ਹ, ਪੰਜਗੜ੍ਹ ਆਦਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਸਰ ਕਰ ਲਏ।

ਫੇਰ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਮਨਕੇਰੇ ਵੱਲ ਵਧੀ। ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਨੇ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ। ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨਕੇਰੇ ਉਤੇ ਤਾਂ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਡੇਰਾ ਇਸਮਾਈਲ ਖਾਂ ਜਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਦਸ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਨੁਸ਼ਹਿਰੇ ਦੀ ਜੰਗ - ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ : ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ 1818 ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰ ਕੇ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਉਥੋਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਟਕੇ ਭਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ; ਮੁਹੰਮਦ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਕਾਬਲ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਬਾਰਕਜ਼ਈ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਚੁਭਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਟਕੇ ਭਰੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਵੇ। ਨਾਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਰਾ, ਜੱਬਾਰ ਖ਼ਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਖੋਹ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਜਹਾਂਦਾਦ ਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅਟਕ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖੋਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਬੜਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤਾਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਪਠਾਣੀ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਅਟਕ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਰੇ ਪਰੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਸੰਨ 1823 ਵਿਚ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਠਾਣੀ ਲਸ਼ਕਰ ਲੈ ਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ 'ਜਹਾਦ' ਦਾ ਢੋਲ ਵਜਾਇਆ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਦੀਨ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਸੀ ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਹਾੜੀਂ ਜਾ ਲੁਕਿਆ। ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਸ ਪਾਸ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੋਰ ਪਠਾਣ ਜਹਾਦ ਦੀ ਖਾਤਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਆ ਰਲੇ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਨ ਲਈ ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਤੇ ਹਸ਼ਤ ਨਗਰ 'ਰਣਭੂਮੀ' ਲਈ ਚੁਣੇ।

ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਜੰਗ ਦਾ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਫ਼ੌਜ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵੱਲ ਤੋਰੀ ਗਈ। ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਸਮੇਤ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ

ਅਤੇ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ।

ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਮੁਹੰਮਦ ਜ਼ਮਾਨ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰੇ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਓਥੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਧਰੋਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਅਟਕ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰੇ ਉਪਰ ਫਿਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਜਹਾਂਗੀਰੇ ਦੀ ਹਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਤੜਫ ਉਠਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਤੇ ਜੱਬਾਰ ਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਦਾ ਤਕੜਾ ਲਸ਼ਕਰ ਜਹਾਂਗੀਰੇ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ। ਜਹਾਂਗੀਰੇ ਪਾਸ ਖ਼ੂਨੀ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਆਹੂ ਲਾਹੇ। ਜਿਸ ਬੇੜੀਆਂ ਦੇ ਪੁਲ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਅਟਕ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਉਹ ਪੁਲ ਤੋੜ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਜੁ ਮਹਾਰਾਜਾ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਪੁੱਜ ਸਕੇ।

ਉਧਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ੌਜ ਸਮੇਤ ਅਟਕ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੇੜੀਆਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਪੁਲ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਟਿਡੀ ਦਲ ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਟਕ ਵਿਚਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਅਤੇ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਘੋੜਾ ਅਟਕ ਵਿਚ ਠੇਲ੍ਹ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਖਾਲਸਾ ਸੂਰਬੀਰ ਠਿਲ੍ਹ ਪਏ ਅਤੇ ਅਟਕੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਗਏ।

ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਛੱਕੇ ਛੁਟ ਗਏ ਉਹ ਜਹਾਂਗੀਰੇ ਲਾਗਿਓਂ ਨੱਸ ਕੇ ਨੁਸ਼ਹਿਰੇ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਵੱਡੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰੇ ਤੇ ਖੈਰਾਬਾਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪੱਕਿਆਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਭੇਤ ਲੈਣ ਲਈ ਜਸੂਸ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੇ ਨੁਸ਼ਹਿਰੇ ਭੇਜੇ।

ਜਹਾਂਗੀਰੇ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਛੱਡ ਕੇ ਕਾਬਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਪਦਵੀ ਉਤੇ ਬਹਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਠਾਣਾਂ ਉੱਪਰ ਹੱਲੇ ਦੀ ਵਿਓਂਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ। ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਚਾਰ ਹਿੱਸੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਕਮਾਨ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ

ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸਿਉਂ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਸ: ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਏ ਤੇ ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਦੂਜੇ ਹਿੱਸੇ ਨੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਉਂ ਹੱਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਤੀਜੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਜਨਰਲ ਵੈਨਤੂਰਾ ਨੇ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਲੁੰਡਾ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਪਠਾਣੀ ਲਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਪਠਾਣੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਮਿਲਣੋਂ ਰੋਕਣਾ ਸੀ। ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਰਾਖਵਾਂ ਰਹਿਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਜਿਥੇ ਲੋੜ ਪਵੇ ਓਥੇ ਜਾ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣੀ ਸੀ।

14 ਮਾਰਚ ਸੰਨ 1823 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਵੈਰੀ ਦਲ ਉਪਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲਣ ਦਾ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ। ਫ਼ੌਜਾਂ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਵਧਣ ਲੱਗੀਆਂ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਸੂਹੀਏ ਨੇ ਖਬਰ ਆ ਦਿਤੀ ਕਿ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਅਤੇ 40 ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਆ ਪੁੱਜੀਆਂ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਵੈਰੀ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਹੱਲਾ ਹਾਲਾਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਆਪਣੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਤੀਕ ਆ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਫੇਰ ਹੱਲਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਰਦਾਸਾ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪਿਛਾਂਹ ਨਹੀਂ ਹਟਣਾ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧੇ ਅਤੇ 'ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵਿਓਂਤ ਮੂਜਬ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਦਲ ਉਪਰ ਜਾ ਪਏ। ਮਗਰੇ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਹੱਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਇਕ ਦੂਏ ਉਪਰ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪਈਆਂ। ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਨੇ ਰਣਤੱਤੇ ਵਿਚ ਉਹ ਹੱਥ ਵਿਖਾਏ ਕਿ ਵੈਰੀ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ। ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਉਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰਸਾਈਆਂ। ਪਰ ਉਹ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਤੇਗ ਵਾਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ ਤੇ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਜੀ ਹਾਥੀ ਉਪਰ ਬਹਿ ਗਏ। ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਉਹ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜਦੇ ਤੇ ਲਲਕਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਹ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਛਲਨੀ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਆਇਆ। ਰਣ ਹੋਰ ਵੀ ਤੱਤਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ ਉਹ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿਰ ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ ਨੱਠ ਤੁਰੇ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਦੂਰ ਤੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਘੋੜੇ, ਊਠ, ਤੰਬੂ, ਤੋਪਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਫ਼ੌਜੀ ਸਮਿਆਨ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ।

ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ

ਇਕ ਤਾਂ ਚੋਖਾ ਪਠਾਣੀ ਇਲਾਕਾ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ, ਦੂਜੇ ਪਠਾਣਾਂ ਉਤੇ ਰੁਹਬ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਅਜੇਹਾ ਡਰਿਆ ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਨੱਸਾ ਜਾਂਦਾ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ।

ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਜਾਂ ਵਧੀਕੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਉਤੇ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

17 ਮਾਰਚ ਸੰਨ 1823 ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਬੜੀ ਸਜ ਧਜ ਨਾਲ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਅਤੇ ਆਦਰ, ਸਤਕਾਰ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਤੇ ਦੋਸਤ ਮਹੁੰਮਦ ਖਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿਛਲੀ ਭੁੱਲ ਲਈ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ, ਪੰਜਾਹ ਵਧੀਆ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਤੁਹਫੇ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹ ਲਈ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ। ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਨੀਅਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ 27 ਅਪਰੈਲ 1823 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚੇ।

ਸਰਹੱਦੀ ਗੜਬੜ : ਮਹਾਰਾਜਾ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼

ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਜਹਾਦ : ਸੰਨ 1827 ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬਰੇਲੀ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਦੇ ਪਠਾਣੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਵਿਰੁਧ ਭੜਕਾਉਣ ਤੇ ਬਗਾਵਤ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਰੁਪਇਆ ਲੈ ਕੇ ਸਰਹੱਦ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਦੇ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਗੌਲਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੁ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਪੁਆੜੇ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇ ਸਕਣ।

ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਦੀਨ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਫਤਵੇ ਦੇ ਕੇ ਪਠਾਣ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਵਿਰੁਧ ਜਹਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਭੜਕਾਇਆ। ਚਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਪਠਾਣ ਇਸਦੇ ਉਦਾਲੇ ਆ ਜੁੜੇ ਅਤੇ ਬਗਾਵਤ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਏ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ। ਦੋ ਤਕੜੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ

ਹੋਈਆਂ। ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਹਾਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਡੇਰਾ ਲਸ਼ਕਰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਅਟਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੜਬੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਭਜਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੰਵਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਤਕੜੀ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜੀ। ਪਠਾਣਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਖਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਆਹੂ ਲੱਥੇ। ਉਹ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ। ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਫੇਰ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ।

ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਹੋਰ ਵਡੇਰਾ ਲਸ਼ਕਰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਯਾਰ ਮਹੁੰਮਦ ਖਾਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਨੀਯਤ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਲੜਦਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਸੱਯਦ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਫਤਵਾ ਦਿਤਾ, "ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵਿਧਵਾ ਹਿੰਦੂ ਔਰਤਾਂ ਹਨ, ਉਹ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲੈਣ; ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਟੇ ਤੇ ਸਾੜੇ ਜਾਣਗੇ। ਕੁਵਾਰੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੇਰੇ ਮਤਹਿਤਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ।" ਇਸ ਤੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਹਾ-ਹਾ-ਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੰਵਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਨਤੂਰਾ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਜਬਰਦਸਤ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜੀ। ਤਕੜੀ ਘਮਸਾਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਹਾਰ ਕੇ ਫੇਰ ਪਹਾੜੀਂ ਜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਉਪਰ ਫੇਰ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਘੋੜਾ 'ਲੇਲੀ' ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਇਕ ਵੇਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਇਕ ਵੇਰ ਵਧੀਆ ਨਸਲ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਕੀਮਤੀ ਘੋੜੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਘੋੜਾ ਖਰੀਦਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ; ਪਰ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਮੰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦ ਕੰਵਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਘੋੜਾ ਲਿਆ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ।

ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਮਗਰੋਂ ਫੇਰ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਅਤੇ ਗੜਬੜ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਕਈ ਵੇਰ ਉਸ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿੱਸਲ ਜਾਂ ਦੱਗਲ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਪਠਾਣ ਉਸ ਨਾਲ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ

ਵੱਖ ਹੋ ਬੈਠੇ। ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਛੱਡ ਕੇ ਮੁਜ਼ੱਫਰਾਬਾਦ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਅਪਰੈਲ 1831 ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਮੁਜ਼ੱਫਰਾਬਾਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ 'ਜਹਾਦ' ਖਤਮ ਹੋਇਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ

ਅਸਾਂ ਅੱਗੇ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣੇ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਗਰਜ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੰਨ 1809 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਦ ਜਨਵਰੀ 1812 ਵਿਚ ਕੰਵਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਰਨਲ ਡੇਵਿਡ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਤੁਹਫੇ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਸੰਨ 1826 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਡਾਕਟਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਸਨ। ਜਦ ਸੰਨ 1827 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੱਡਾ ਹਾਕਮ (ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ) ਲਾਰਡ ਐਮਰਸਟ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਸ਼ਿਮਲੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ੁੱਦੀਨ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਈ ਕੀਮਤੀ ਤੁਹਫੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਭੇਜਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਲਾਰਡ ਐਮਰਸਟ ਨੇ ਵੀ ਕਈ ਕੀਮਤੀ ਤੁਹਫੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਭੇਜੇ।

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸੰਨ 1831 ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਪੰਜ ਵਧੀਆ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਗੱਡੀ ਤੁਹਫੇ ਵਜੋਂ ਭੇਜੀ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ, ਫਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ੁੱਦੀਨ, ਦੀਵਾਨ ਮੋਤੀ ਰਾਮ, ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਮਲਵਈ, ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਅਤੇ ਸ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਏ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਾਰਡ ਬੈਨਟਿੰਕ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਲਾਰਡ ਬੈਨਟਿੰਕ ਦੀ ਫ਼ਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ੁੱਦੀਨ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, "ਫਕੀਰ ਜੀ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹੜੀ ਅਖੋਂ ਲਾਵੇ (ਕਾਣੇ) ਹਨ?" ਅੱਗੋਂ ਫਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ੁੱਦੀਨ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ, "ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅਜੇਹਾ ਤੇਜ ਭਰਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਚੁਕ ਕੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਦਾ ਹੀਆ ਹੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਇਹ ਦੱਸਣੋਂ

ਅਸਮਰਥ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਅੱਖ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।"

ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਖੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੋਂ ਵਿਲੀਅਮ ਬੈਨਟਿੰਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਚਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਖਾਸ ਆਦਮੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਮੰਨ ਗਏ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਾਸਤੇ ਰੋਪੜ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੋਰ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਬਹੁਤ ਧਨ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਖਰਚ ਕਰ ਕੇ ਥਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾਇਆ ਸ਼ਿੰਗਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 15 ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ 1831 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰੋਂ ਰੋਪੜ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। 26 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਉਹ ਲਾਰਡ ਬੈਨਟਿੰਕ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਲਾਰਡ ਬੈਨਟਿੰਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਾਸਤੇ ਪੁੱਜਾ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਬੜਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੋਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪੂਰਨ ਏਕਤਾ ਹੈ।

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੇ ਲੱਦਾਖ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ : ਅੱਗੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਗੜਬੜ ਸਰਹੱਦ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਲੜਦਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਚੰਗਾ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਯੋਗ ਸਾਬਤ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਦੇ ਕੇ ਚੁੱਕਦਾ ਤੇ ਵਿਗਾੜਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਿੱਤ ਦਾ ਕਜ਼ੀਆ ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਨ 1834 ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਕੰਵਰ ਨੌਂ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਏ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਫ਼ੌਜ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਭੇਜੀ।

ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕਿਲ੍ਹਾਬੰਦੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ ਹੋਈ। ਪਠਾਣ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਨੱਠ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਖਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਸਖਤ ਫੱਟੜ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨੋਂ ਭੱਜਾ ਜਾਂਦਾ ਫੜਿਆ ਗਿਆ। ਕੰਵਰ ਨੌਂ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੀ ਮਲ੍ਹਮ ਪੱਟੀ ਕਰਵਾਈ।

ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਨੇਮ ਮੁਜਬ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਜਾਂ ਤਬਾਹੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਨੂੰ ਤੰਗ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਕੰਵਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਸਜ ਧਜ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪਰੇਮ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਕੰਵਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਕਾਬਲੀ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਪਾਉਣ ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਸਭ ਨੇ ਕੰਵਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿ ਕੰਵਰ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਏ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਜਾ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਖੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਸਰਹੱਦ ਨੂੰ ਪਕਿਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਜਾ ਵੱਸਣ ਲਈ ਪਰੇਰਿਆ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਪਿੰਡ ਵਸ ਗਏ।

ਜਦ ਕਾਬਲ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਤਨ ਮਨ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਉਠੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਅਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਬਹੁਤ ਤਕੜਾ ਲਸ਼ਕਰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸੰਨ 1835 ਵਿਚ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜੇਹੇ ਪੱਕੇ ਮੋਰਚੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਅਜੇਹੀ ਵਿਓਂਤ ਬਣਾ ਰਖੀ ਸੀ ਕਿ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਜੇਹੀ ਜਬਰਦਸਤ ਫ਼ੌਜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਟੀ ਹੋਈ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਿਲ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਚਾਲ ਖੇਡਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਵਕੀਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਨਿੱਤ ਦੀ ਜੰਗ ਤੋਂ ਅੱਕ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਦੋਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੋ ਝਗੜੇ ਬਖੇੜੇ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੀ ਨਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਮਨ ਅਤੇ ਦੋਸਤੀ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਰਹੇ।'

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸਲਾਹ ਝੱਟ ਮੰਨ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ੁੱਦੀਨ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਹਾਰਲਨ ਨਾਂ ਦੇ ਅਮਰੀਕੀ ਨੂੰ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਪਾਸ

ਸਲਾਹ ਵਿਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਅਮਨ ਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਸਭ ਨੇਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਛਿਕੇ ਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਗਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਲੈ ਗਿਆ। ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਬਰਦਸਤ ਹੱਲੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਫਕੀਰ ਅਜੀਜ਼ੁੱਦੀਨ ਬੜਾ ਸਿਆਣਾ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੇਰੀ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਤੇਰੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇਗੀ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਖੇਚਲ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਕੀਤੀ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਚਖਾਉਣਗੇ। ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਜਿੱਤਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸਮਝਿਆ। ਉਹ ਵਾਪਸ ਘਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਹੋਰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਤੇ ਪਕੇਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਹੋਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ।

ਲੱਦਾਖ ਦੀ ਜਿੱਤ : ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੰਵਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਸੀ। ਇਕ ਵੇਰ ਉਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਲੱਦਾਖ ਦੀ ਹੱਦ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ ਜੋ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਲੱਦਾਖ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਉੱਪਰ ਦੀ ਕਈ ਰਾਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਘਾਟੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸੁਰਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹਾਂ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੇ ਲੱਦਾਖ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਕ ਤਾਂ ਏਧਰੋਂ ਹਮਲੇ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਤਿਬਤ, ਚੀਨ ਤੇ ਗਿਲਗਟ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਦੇ ਰਾਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਕੰਵਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੱਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਵੀ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੰਵਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਦੀ ਦਾਦ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਨੂੰ ਪਸਿੰਦ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿਤੀ।

ਕੰਵਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ 8,000 ਫ਼ੌਜ ਭੇਜੀ। ਇਹ ਫ਼ੌਜ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਸਖਤੀ ਭਰੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਇਸਕਰਦੂ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਲੱਦਾਖੀ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਲੱਦਾਖੀ ਹਾਰ ਕੇ ਨੱਸ ਗਏ। ਲੱਦਾਖ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਦੋ ਕਿਲੇ ਬਣਾਏ।

ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ : ਮਾਰਚ ਸੰਨ 1837 ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਤਰ, ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ, ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨਾਲ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵਿਆਹ ਉੱਪਰ ਇੰਨਾਂ ਰੁਪਇਆ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਇੰਨੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਜਿੰਨੇ ਇਸ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਹੋਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਰਾਹੁਣਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜ ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਵੀਹ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਗਰੀਬਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ।

ਫਰੀਦਕੋਟ, ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ, ਜੀਂਦ, ਕਲਸੀਆਂ, ਕਪੂਰਥਲਾ, ਨਰਾਇਣਗੜ੍ਹ, ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ, ਮੰਡੀ, ਸੁਕੇਤ ਆਦਿ ਦੇ ਰਾਜੇ ਇਸ ਵਿਆਹ ਤੇ ਪੁੱਜੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਮਹਾਂ-ਸੈਨਾਪਤੀ ਸਰ ਹੈਨਰੀ ਫ਼ੈਨ, ਉਸ ਦੀ ਮੇਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਆਏ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਨੇ ਵੀ ਹੱਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਠੀਕ ਹੀ ਅਜੇਹਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਦੇ ਹੋਰਥੇ ਕਿਤੇ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਹੋਵੇ।

ਜਮਰੌਦ ਦੀ ਜੰਗ, ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ

ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਪਕਿਆਈ : ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਉੱਪਰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੰਵਲ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਉਥੋਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਉਥੋਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫਸਰ ਅਤੇ ਕੰਵਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਾਸ ਸਲਾਹਕਾਰ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਸੀ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਾ ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਗ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹਾਕਮ, ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਏ ਜਿਹੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ, ਕਾਬਲ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਅਤੇ ਸਰਹੱਦੀ-ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚੁਭਦੀ ਸੀ। ਅਸਾਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ 1835 ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਮਾਰ ਖਾ ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਠੀਕ ਠਾਕ ਕਰ ਕੇ; ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੇ ਪਕਿਆਈ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਬਲ ਵੱਲੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੇ ਵੱਡੇ ਰਾਹ, ਦੱਰਾ ਖ਼ੈਬਰ, ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਦੀ ਗਰਜ਼ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਦੱਰਾ ਖੈਬਰ ਦੇ ਐਨ ਮੂੰਹ ਪਾਸਲੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਜਮਰੌਦ

ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਪੱਕਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਏਥੋਂ ਦਾ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੇ ਜਮਰੌਦ ਦੇ ਰਾਹ ਉਤੇ ਇਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਵਾਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਬੁਰਜ ਹਰੀ ਸਿੰਘ' ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਾੜਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦਰਿਆ ਕਾਬਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪਾਸ ਮਿਚਨੀ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਹਸ਼ਤਨਗਰ, ਬਿਜੌਰ ਤੇ ਗੰਧਾਵ ਦੇ ਰਾਹ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੰਕਰ ਗੜ੍ਹ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਇਸ ਕਿਲ੍ਹਾਬੰਦੀ ਦਾ ਸਦਕਾ ਇਸ ਪਠਾਣੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਅਮਨ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਉੱਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਰਹੱਦੀ-ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਵੀ ਚੋਖੀ ਸੀ। ਇਲਾਕੇ ਪਸ਼ੌਰ ਵਿਚ ਅੱਠ ਪਲਟਨਾਂ ਅਤੇ ਪੰਦਰਾਂ ਤੋਪਾਂ ਸਨ।

ਜਮਰੌਦ ਦੀ ਜੰਗ : ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖ ਕੇ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਸੂ ਪੈ ਗਏ। ਦੱਰਾ ਖੈਬਰ ਦਾ ਰੁਕ ਜਾਣਾ ਉਸ ਲਈ ਬੜਾ ਦੁਖਦਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਡਰ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਮੇਰੀ ਸਰਹੱਦ ਤੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਆ ਡਟੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖ ਸੋਚ ਕੇ ਉਹ ਘਾਬਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਜੰਗ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਅਰੰਭ ਦਿਤੀ।

ਵਿਸਾਖ ਅਪਰੈਲ ਸੰਨ 1837 ਵਿਚ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਵਿਰੁਧ ਜਹਾਦ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਮੁਹੰਮਦ ਅਕਬਰ ਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਬਹੁਤ ਤਕੜੀ ਫ਼ੌਜ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਪਠਾਣ ਇਸ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ। ਦੱਰਾ ਖ਼ੈਬਰ ਲੰਘ ਕੇ ਉਹ ਜਮਰੌਦ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਮਸਾਂ ਅੱਠ ਕੁ ਸੌ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਤਾਪ ਨਾਲ ਬਿਮਾਰ ਪਏ ਸਨ।

ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਥੇ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਪਠਾਣ ਹੋਰ ਵੀ ਭੂਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 28 ਅਪਰੈਲ 1837 ਨੂੰ ਜਮਰੌਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉਪਰ ਗੋਲੇ ਵਰਸਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਅਤੇ ਵੈਰੀ ਦਲ ਨੂੰ ਡੱਕੀ ਰਖਿਆ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਵੀ ਗੋਲਿਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ

ਦੀ ਇਕ ਕੰਧ ਡੇਗਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਾ ਪਿਆ, ਅੱਗੋਂ ਸਿੰਘ ਜੁ ਜਾਨਾਂ ਹੀਲ ਕੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਕੁਰ ਟੁੱਟ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਰੇਤ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਪਾੜ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲ ਚਿੱਠੀ ਭੇਜੀ ਗਈ।

ਚਿੱਠੀ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਵਾਹੋ ਦਾਹੀ ਜਮਰੌਦ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਉਥੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੂਰਬੀਰ ਪਠਾਣਾਂ ਉੱਪਰ ਇਉਂ ਜਾ ਪਏ ਜੀਕੁਰ ਭੁੱਖੇ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਉਪਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਆਹੂ ਲਾਹੇ ਅਤੇ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਾ ਦਿਤੇ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਪਠਾਣੀ ਲਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਪੈ ਗਈ। ਉਹ 14 ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਜੰਗੀ ਸਮਿਆਨ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਠ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਤੀਕ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਸ: ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜਹੱਥਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਬਹੁਤਾ ਹੀ ਦੂਰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਅੱਗੋਂ ਕਾਬਲੋਂ ਨਵੇਂ ਆਏ ਇਕ ਫ਼ੌਜੀ ਦਸਤੇ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧੇ। ਖ਼ੈਬਰ ਦੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਪਠਾਣ ਲੁਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਵਰ੍ਹਾਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਇਕ ਵੱਖੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਕ ਢਿੱਡ ਵਿਚ। ਸਖਤ ਫੱਟੜ ਹੋ ਚੁਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾਇਆ।

ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਪਰਲ ਪਰਲ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਬੰਨ੍ਹੇ ਗਏ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਨਾ ਜਾ ਸਕੀ। 30 ਅਪ੍ਰੈਲ, ਸੰਨ 1837 ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਭੂ-ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੀ। ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਦਾ ਵੱਡਾ ਥੰਮ੍ਹ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨੂੰ ਉਂਨਾਂ ਚਿਰ ਗੁਪਤ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਜਦ ਤੀਕ ਕਿ ਪਠਾਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਗਲ ਹੋ ਕੇ ਘਰਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹਰਨ ਨਾ ਹੋ ਤੁਰੇ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨੋਂ ਦੂਰ ਦੁਰੇਡੇ ਨਾ ਚਲੇ ਗਏ।

ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਅਦੁਤੀ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਤੀ ਦੁਖ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਪਰ ਉਹ ਛੇਤੀ ਸੰਭਲੇ ਅਤੇ ਤਕੜੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਉਥੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਛੋਹੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਤੌਰ

ਤੇ ਅਮਨ ਵਰਤਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਏ।

ਪੰਜਾਬ ਰੰਡੀ ਹੋ ਗਈ

ਲਾਰਡ ਆਕਲੈਂਡ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ : ਜਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਾਕਮ ਜਾਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਾਰਡ ਆਕਲੈਂਡ ਸੰਨ 1838 ਵਿਚ ਸ਼ਿਮਲੇ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੋਸਤੀ ਭਾਵ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਛੇ ਮੁਖੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਲਾਰਡ ਆਕਲੈਂਡ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਆਦਰ ਕੀਤਾ। ਮਗਰੋਂ ਲਾਰਡ ਆਕਲੈਂਡ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਰੱਜ ਕੇ ਆਦਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਲਾਰਡ ਆਕਲੈਂਡ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਪਹਿਲਾਂ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅਤੇ ਫੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੋਈ।

ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਜੰਗ : ਰੂਸ ਨੂੰ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਲੰਘ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨੋ ਰੋਕਣ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਹੇਠ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨਾਲ ਗੰਢਣੀ ਚਾਹੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦਿਵਾਓ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿੱਤ ਕੇ ਮੱਲ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਵਿਗਾੜਨੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਜਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਇਸ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਤਖਤ ਤੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਜਾਹ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਉਤੇ ਮਦਦ ਦੇਣੀ ਮੰਨੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਜਾਹ ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਤਕੜੀ ਫ਼ੌਜ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਭੇਜੀ। ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਿਲਵੀਂ ਤਾਕਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਜਾਹ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਅੰਤ : ਮਈ, ਸੰਨ 1839 ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਧਰੰਗ ਦਾ ਸਖਤ ਦੌਰਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਦੇ

ਪਰਸਿੱਧ ਹਕੀਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਾਹ ਲਾਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਲਾਇਕ ਡਾਕਟਰ ਭੇਜਿਆ। ਪਰ ਕੁਝ ਅਰਾਮ ਨਾ ਆਇਆ। ਰੋਗ ਵਧਦਾ ਤੇ ਸਰੀਰ ਘਟਦਾ ਹੀ ਗਿਆ। ਆਪਣਾ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਸੰਬੰਧੀਆਂ, ਸਰਦਾਰਾਂ, ਵਜ਼ੀਰਾਂ, ਜਰਨੈਲਾਂ ਤੇ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਬਾਗ ਵਿਚ ਅੰਤਮ ਦਰਬਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਏ। ਜਿਸ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਕੰਬਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਭਬਕ ਸੁਣ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਸੁਕਦੇ ਤੇ ਦਿਲ ਕੰਬਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਬੇਅਟਕ ਰਵਾਨਗੀ ਅੱਗੇ 'ਅਟਕ' ਵੀ ਝੱਟ ਅਟਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਅੱਜ ਨਿਢਾਲ ਹੋਇਆ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਸਭ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਤਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਭੁੱਬਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕਿਹਾ, "ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ! ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਮੇਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਭਾਣਾ ਇਵੇਂ ਹੈ। ਇਸ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣਾ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਅੰਤਮ ਖ਼ਾਹਸ਼ ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਸੁਨੇਹਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਾਕਤ ਤੇ ਸਲਤਨਤ ਨੂੰ ਆਪਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜੀ, ਨਲੂਆ ਜੀ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਡੋਲ੍ਹ ਕੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਭ ਦੀ ਰਲਵੀਂ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਨਾਸ਼ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਣਾ। ਵੇਖਣਾ ਕਿਤੇ ਫੁੱਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਬਣ ਜਾਣਾ। ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਮੈਨੂੰ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਨਾਲੋਂ ਪਿਆਰੀ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਿਹਰ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਰਦੇਸੀ ਰਾਜ ਦੇ ਜੂਲੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਇਸ ਦੀ ਧੌਣ ਉਤੇ ਮੁੜ ਜੂਲਾ ਨਾ ਪਵਾ ਦੇਣਾ। ਜੇ ਓਪਰੇ ਪੈਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਲਿਤਾੜਨਗੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਮਿੱਧਣਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੁਖਦਾਈ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਤੋਂ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖਣਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਕ-ਮੁੱਠ ਤੇ ਇਕ-ਜਾਨ ਰਹੋਗੇ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਵਾ ਵੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕੇਗਾ; ਤੁਸੀਂ ਅਜ਼ਾਦ ਰਹੋਗੇ, ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਨਿਹਾਲ ਰਹੇਗੀ।

ਹੁਣ ਵਧੇਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ। ਟਿਕਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਓ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੱਗੇ ਸੰਮਤ ਸੰਨ 1816 ਵਿਚ ਟਿੱਕਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਤਿਲਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਉਤਰਅਧਿਕਾਰੀ (ਆਪਣੇ ਮਗਰੋਂ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਹਿਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ) ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਆਪ ਨੇ ਟਿੱਕਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰਾਜ

ਤਿਲਕ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ "ਮੇਰੇ ਥਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਹੋਣਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹੋਵੋਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ।" ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੀਤਾ ਉਪਰ ਹੱਥ ਧਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਫਾਦਾਰ ਤੇ ਰਾਜ ਭਗਤ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਦਿੱਤੇ।

ਫੇਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਛਿਆ ਮੂਜਬ ਖਜਾਨੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਪੰਝੀ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੋਹਿਨੂਰ ਹੀਰਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਪਰ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜੁੰਮੇਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਡਿਓੜੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਉਰਾ ਪਰਾ ਕਰ ਛੱਡਿਆ। ਉਂਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਬੇਸੁਰਤ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਮੁੜ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ।

ਬਿਮਾਰੀ ਜ਼ੋਰ ਫੜਦੀ ਗਈ। ਅੰਤ ਨੂੰ 27 ਜੂਨ, ਸੰਨ 1839 ਨੂੰ ਉਹ ਮਹਾਂ-ਬਲੀ, ਨਿਰਭੈ ਜੋਧਾ, ਸੂਰਬੀਰ ਜਰਨੈਲ, ਧਰਮੀ, ਮਹਾਂ ਦਾਨੀ, ਨੀਤੀਵਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਓਪਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਣ ਵਾਲਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸ਼ੇਰ, ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੋਗ ਦੀ ਸਫ਼ ਵਿਛ ਗਈ। ਸਭ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੁਹਾਗ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ, ਪੰਜਾਬ ਰੰਡੀ ਹੋ ਗਈ, ਪੰਜਾਬੀ ਯਤੀਮ ਹੋ ਗਏ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹਜ਼ੂਰੀ ਬਾਗ ਵਿਚ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਸ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਥਾਂ ਮਗਰੋਂ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਸਮਾਧ ਬਣਾਈ ਗਈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਣ

ਆਪ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸਫਲਤਾ : ਇਕ ਛੋਟੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਬਣੇ ਜੋ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੀਕ ਅਤੇ ਤਿੱਬਤ ਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਸਿੰਧ ਤੀਕ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਰਕਬਾ (ਖੇਤਰ-ਫਲ) ਇਕ ਲੱਖ ਪੰਤਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰਗ ਮੀਲ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਸਲਾਨਾ ਆਮਦਨ ਤਿੰਨ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਵੇਲੇ ਆਪ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਹੀਰਿਆਂ ਜਵਾਹਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਸ਼ੈਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅੱਠ ਕਰੋੜ ਰੁਪਇਆ ਨਕਦ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ

ਫ਼ੌਜ ਹਰ ਮੈਦਾਨੇ ਜੇਤੂ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਓਪਰਿਆਂ ਦੇ ਜੂਲੇ ਹੇਠੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਏਥੇ ਸਾਂਝਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ, ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਪਛਮੋਤਰ ਵੱਲੋਂ ਹਮਲਾਵਰ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦਾ ਸਦਾ ਲਈ ਮੂੰਹ ਭੁੰਆ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਅੰਤਲੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ, ਨਿੱਜੀ ਗੁਣਾਂ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹੋਰ ਪੱਖਾਂ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ : ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੱਦ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਲੰਮੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਪਰ ਚੇਚਕ ਦੇ ਦਾਗ ਸਨ, ਉਹ ਇਕ ਅੱਖੋਂ ਲਾਵੇਂ ਸਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਜਲਾਲ ਇੰਨਾ ਤੇਜ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਅੱਖ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭ ਖੂਬੀਆਂ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਜਾਂ ਜੋਧੇ ਵਿਚ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬਲਵਾਨ ਨਰੋਏ ਫੁਰਤੀਲੇ, ਦਲੇਰ, ਨਿਡਰ ਅਤੇ ਅਥੱਕ ਸਨ। ਉਹ ਵਧੀਆ ਦਰਜੇ ਦੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕਾਠੀ ਤੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਥੱਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਏ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਹ ਝੱਟ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਜਿਹਲਮ ਤੀਕ ਦਾ 102 ਮੀਲ ਦਾ ਪੰਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਉਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਮੁਕਾ ਲਿਆ। ਜਦ ਸੰਨ 1831 ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੋਪੜ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨਾਲ ਨੇਜਾਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਦੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਕਰਤਬ ਕੀਤਾ ਜੋ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਹਥੇਲੀ ਉਤੇ ਨਿੰਬੂ ਟਿਕਾ ਕੇ ਬਾਂਹ ਪਸਾਰ ਕੇ ਖੜੋ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੂਰੋਂ ਸਰਪਟ ਘੋੜਾ ਭਜਾਈ ਆਏ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਕੇ ਲੰਘ ਗਏ। ਉਸ ਬੰਦੇ ਦੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਝਰੀਟ ਵੀ ਨਾ ਲੱਗੀ। ਇਹ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਮਾਲ।

ਉਹ ਦਲੇਰ ਅਜੇਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਔਕੜ ਜਾਂ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਡਰਦੇ। ਅਸਾਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਦਰਿਆ ਅਟਕ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਟਕ ਨਾ ਪਾ ਸਕਿਆ। ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ 'ਫਤਹਿ' ਨੇ ਬਾਂਹ ਪਸਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਚੁੰਮੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਾਦਾ ਤੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਭਰਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਿਬਾਸ ਅੱਤ ਦਰਜੇ ਦਾ ਸਾਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਂ ਜਾਂ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਵਿਖਾਵੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

ਆਲਸ ਕਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਕਵੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਸਦ ਹੀ ਕਮਰ ਕਸੀ ਹਮ ਦੇਖੀ।

ਕਬਹੂੰ ਨਾ ਸੁਸਤੀ ਮੁਖ ਪਰ ਪੇਖੀ।

ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਜਗਤ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਉਹ ਗਰੀਬਾਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹਰੇਕ ਜਿੱਤ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਦਾਨ ਵਰਤਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਕਦੇ ਕਿਤੇ ਕਾਲ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਦਾ-ਵਰਤ ਲਾ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭੇਸ ਵਟਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਵਰਤਾਵੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਖਤੀ ਜਾਂ ਵਧੀਕੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਆਇਆ ਸਵਾਲੀ ਕਦੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਬਾਰੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਏਥੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਮਾਤਰ ਦੋਂਹ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਇਕ ਦਿਨ ਘੋੜੇ ਚੜੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਬੱਚੇ ਦਾ ਬੇਰ ਨੂੰ ਝਾੜਨ ਲਈ ਮਾਰਿਆ ਵੱਟਾ ਆ ਵੱਜਾ। ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ, ਤਾ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਾ ਭਈ, ਇਉਂ ਨਾ ਕਰੋ। ਵੱਟਾ ਵੱਜਣ ਤੇ ਬੇਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਬੇਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਹਰਾਂ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ।'

ਇਕ ਜਲੂਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਬਿਰਧ ਬਰਾਹਮਣੀ ਆਪ ਦੇ ਕਪੜਿਆਂ ਨਾਲ ਤਵਾ ਘਸਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਆਪ ਗੁੱਸੇ ਨਾ ਹੋਏ। ਉਸ ਤੋਂ ਕਾਰਨ ਪੁਛਿਆ। ਉਹ ਬੋਲੀ, "ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਰਾਜੇ ਪਾਰਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਾਰਸ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਛੁਹਾਈਏ ਤਾਂ ਸੋਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਗਰੀਬ ਹਾਂ। ਜਵਾਨ ਧੀ ਵਿਆਹੁਣੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਲੋਹੇ ਦੀ ਇਹੋ ਸ਼ੈ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਛੁਹਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕਰ ਲਵਾਂ। ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਲੋਹਾ ਹੀ ਰਿਹਾ?"

ਅੱਗੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ, "ਨਹੀਂ ਮਾਈ, ਇਹ ਸੋਨੇ ਦਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।" ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਾਈ ਨੂੰ ਤਵੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੋਨਾ ਤੋਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਉਚੇਚੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹ ਹਰ ਸਾਲ ਬਾਰਾਂ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਦਾਨ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਦੀ ਪਰਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਅਜੇਹੀ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕੋ ਨਜ਼ਰ ਤੱਕ ਕੇ ਉਹ ਅਗਲੇ ਦੇ ਗੁਣ ਜਾਣ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਹਰੇਕ ਅਹੁਦੇ ਜਾਂ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਝੱਟ ਹੀ ਯੋਗ ਬੰਦੇ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਜਾਂ ਨਜ਼ਰੀਂ ਚੜ੍ਹੇ ਬੰਦੇ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਢੁਕਵਾਂ ਕੰਮ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਚੁਣ ਮਿਥ ਲੈਂਦੇ

ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਦੇ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਆਪ ਨੇ ਸਧਾਰਨ ਜਿਹੇ ਜਾਪਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਚੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਜੇਹੀ ਸਿਖਲਾਈ ਕੀਤੀ ਕਰਾਈ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸਿਆਣੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹੁੰਦੇ ਨਾ ਰੱਜਦੇ। ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਹਟਵਾਣਾ ਸੀ ਤੇ ਫਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ੁੱਦੀਨ ਫੱਟ-ਬੰਨ੍ਹ। ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਸ਼ੇਰਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲਾਇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣੇ।

ਸਿੱਖੀ ਸ਼ਰਧਾ : ਆਪ ਸਿੱਖ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਜੰਮੇ ਪਲੇ ਸਨ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਨੇਮ ਨਾਲ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਘੰਟਾ ਭਰ ਸੁਣਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜੋ ਕੰਮ ਜਾਂ ਮੁਹਿੰਮ ਅਰੰਭ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗ ਕੇ, ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿੱਤ ਪਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ "ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ" ਅਖਵਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਵੇਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਮਿਲਣ ਆਏ। ਆਪ ਨੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਆਪਣੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਝਾੜੇ।

ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹੀਆ ਕਰ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਇਮਲੀ ਦੇ ਰੁੱਖ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਪਿੱਠ ਨੰਗੀ ਕਰ ਕੇ ਕੋਰੜੇ ਖਾਣੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਏ।

ਆਪ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਪਰਸਿੱਧਤਾ ਵਧੇਰੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਕਾ ਚਲਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਉਪਰ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ' ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਠੱਪਾ ਲਵਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਕੇ ਨੂੰ 'ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ' ਸਿੱਕੇ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਵਾਇਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ 'ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ' ਰੱਖਿਆ। ਉਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬਾਗ ਲਵਾਇਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ 'ਰਾਮਬਾਗ' ਰਖਿਆ। ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੱਖਣ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪ ਲਈ ਅਤੀ ਸੁੰਦਰ ਕੀਮਤੀ ਚਾਨਣੀ ਭੇਜੀ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲੱਗਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਜੋ ਸਿਹਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਆਪ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੇ ਜਗੀਰਾਂ ਲਵਾਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਇੰਨੀ

ਜ਼ਮੀਨ ਲਵਾਈ ਜੋ ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਸੌ ਮੁਰੱਬੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜ੍ਹੀ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਸਾਲ ਦੀ ਜਗੀਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਂ ਲਵਾਈ; ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਉਤਲੀਆਂ ਛੱਤਾਂ (ਮੰਜ਼ਲਾਂ) ਬਣਵਾਈਆਂ; ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਜਨਮ-ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਤੇ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਈ; ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਸੱਚ ਖੰਡ (ਨੰਦੇੜ ਦੱਖਣ) ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਤੇ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਈ; ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਾਸਤੇ ਸਵਾ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦਿਤਾ; ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਸੋਢੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਜਗੀਰ ਦਿਤੀ; ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਗੱਲ ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੋਈ ਹੀ ਪਰਸਿੱਧ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਅਜੇਹਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪ ਨੇ ਜਾਗੀਰ ਆਦਿ ਲਗਵਾ ਕੇ ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

ਅਨਮਤੀ ਧਰਮ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ : ਜਿਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ-ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ। ਓਥੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਮੂਜ਼ਬ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਤਕਾਰ ਤੇ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਰਮ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਚੋਖੀ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ।

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਂ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮਸਜਦ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਪੀਰ ਬਹਾਵਲ ਹੱਕ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਾਸਤੇ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਸਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੀ। ਸੰਨ 1821 ਵਿਚ ਜਦ ਰਾਵੀ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹ ਬਹਾਵਲ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਰੁੜ੍ਹਨ ਦਾ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਇਸ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚੇ ਅਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਬਣਵਾਇਆ। ਜਦ ਉਹ ਢਾਹ ਤੋਂ ਬਚਦਾ ਨਾ ਦਿਸਿਆ ਤਾਂ ਮਜ਼ਾਰ ਓਥੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਹੁਣ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਬਣਵਾ ਦਿਤਾ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚਲੇ ਹਜ਼ਰਤ ਦਾਤਾ ਗੰਜ ਬਖਸ਼ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਤੇ ਕਰਵਾਈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਵੇਰ ਹਰਦੁਆਰ, ਕਾਂਸ਼ੀ, ਜਵਾਲਾ ਮੁਖੀ (ਕਾਂਗੜਾ) ਕਟਾਸ ਆਦਿ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦਿਤਾ।

ਸਰਬ-ਸਮਾਨਤਾ ਵਾਲੀ ਰਾਜ ਨੀਤੀ : ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਸਿੰਘ-ਸਾਹਿਬ' ਅਖਵਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀ ਸਿੱਖੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਪਰ ਆਪਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਪਰਜਾ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਭ ਲਈ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਪਿਆਰ ਤੇ

ਹਮਦਰਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਰਾਜ ਠੀਕ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਜਾਂ ਸਾਂਝਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜ ਸੀ। ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਵਜ਼ੀਰ ਜਾਂ ਕਰਮਚਾਰੀ ਚੁਣਨ ਸਮੇਂ ਆਪ ਕੇਵਲ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਈਸਾਈ, ਯੂਰਪੀਨ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਦਵੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ; ਕੋਈ ਫਿਰਕੂ ਵਿਤਕਰਾ ਨਾ ਪਾਇਆ।

ਨਿਤ ਦੇ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਦਾ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਨਿਆਂ ਤੇ ਤਰਸ ਵਾਲਾ ਵਤੀਰਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਸਭ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਧਾਰਮਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਂਗ ਦੇਣੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਆ ਕੀਤੀ। ਆਪਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਂਗ ਬੁਰੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨੇਮ ਨਾਲ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਘਰੀ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਸੀਤੇ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦੇ ਆਇਆ ਕਰੋ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਚੁੱਪ ਕੀਤੇ ਬਾਂਗ ਵਿਰੁਧ ਇਤਰਾਜ਼ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ।

ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ-ਅਸਥਾਨ ਜਾਂ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਲੁੱਟਮਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਪਰਜਾ-ਪਾਲਕ ਤੇ ਨਿਆਂਕਾਰ : ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਠੀਕ ਹੀ ਪਰਜਾ-ਪਾਲਕ ਅਤੇ ਪਰਜਾ ਦਾ ਦਿਲੀ ਹਿਤੂ ਸੀ। ਜਦ ਰਾਜ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਲਈ ਰਾਜ-ਪਰਬੰਧ ਦੇ ਨੇਮ—ਦਸਤੂਰੁਲ ਅਮਰ—ਬਣਾਏ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, "ਹਰੇਕ ਰਾਜ-ਕਰਮਚਾਰੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਫਰਜ਼ ਪਰਜਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹੈ।" ਇਹ ਨੇਮ ਕੇਵਲ ਕਾਗਜ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈ ਜਾਂ ਵਿਖਾਵੇ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਉਪਰ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰਜਾ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨਿਝੱਕ ਹੋ ਕੇ ਨਿੱਕੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜ-ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੀ ਵਧੀਕੀ, ਬੇਨੇਮੀ ਜਾਂ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਵਿਰੁਧ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕਰੇ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਫ਼ਰਿਆਦ ਪੁਕਾਰ ਸੌਖ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ, ਜਿਥੇ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ ਟੋਕ ਜਾਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸੀ, ਇਕ ਜਿੰਦਰੇ ਸਹਿਤ ਸੰਦੂਕੜੀ ਰੱਖੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਫ਼ਰਿਆਦੀ ਆਪਣੀਆਂ ਦਰਖਾਸਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਪਾ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ। ਆਪ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਸੰਬੰਧੀ ਤੁਰਤ ਪੁਛ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਯੋਗ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰਦੇ। ਜੇ ਕਿਤੇ

ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰ ਜਾਂ ਅਹਿਲਕਾਰ ਦੀ ਜੋਰਾਵਰੀ ਆਦਿ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਕਈ ਵੇਰ ਉਹ ਆਪ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪੁਛ ਪੜਤਾਲ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਨਿਆਂਕਾਰੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਦੇਂਦੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਰ ਤਿੰਨੀਂ ਮਹੀਨੀਂ ਆਪ ਦੌਰੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਸਭ ਥਾਂਈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਬਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਜਾਂ ਲੋੜ ਸੰਬੰਧੀ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਨਿਆਂਕਾਰ ਤੇ ਪਰਜਾ-ਪਾਲਕ ਇੰਨੇ ਸਨ ਕਿ ਦੌਰਿਆਂ ਸਮੇਂ ਹਰੇ ਸੁਕੇ ਪੱਠੇ, ਦੁਧ ਆਦਿ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਉਸਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ, ਸਗੋਂ ਵੱਧ ਕੀਮਤ ਤਾਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਰਾਜ-ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹੋ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ।

ਰਾਜ-ਪਰਬੰਧ

ਸਭ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰਾਜ-ਪਰਬੰਧ ਵਧੀਆ ਦਰਜੇ ਦਾ ਸੀ। ਰਾਜ 'ਚ ਪੂਰਨ ਅਮਨ ਤੇ ਪਰਜਾ ਸੁਖੀ ਵਸਦੀ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਡਾਕੇ, ਚੋਰੀ, ਕਤਲ, ਆਦਿ ਵੱਡੇ ਜੁਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਪੋ ਵਿਚਲੇ ਝਗੜੇ ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਸਨ। ਇਹ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਜਾਂ ਚੁਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਨਿਆਂਕਾਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਪੰਚ ਮਿਥ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਮਲੇ ਬਾਰੇ ਪੰਚਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਲਿਆਕਤ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਇਸ ਇਕ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਫ਼ਾਂਸੀ ਜਾਂ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਤਾਂ ਵੀ ਖ਼ੂਨ ਖਰਾਬੇ ਤੇ ਦੰਗੇ ਫ਼ਸਾਦ ਵਿਰਲੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਅਨਾਜ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਹੋਈ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਥੱਝਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਲਗਾਨ ਨੀਯਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਲਗਾਨ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪੰਚਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਧੱਕਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਚਹੁੰ ਸੂਬਿਆਂ—ਲਾਹੌਰ, ਮੁਲਤਾਨ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਪਰਗਣਿਆਂ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ), ਤਹਿਸੀਲਾਂ, ਕਸਬਿਆਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਾਸਤੇ ਦੀਨ ਧਰਮ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੇਵਲ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਬੰਦੇ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ

ਸਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਨਖਿੱਧ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਝੱਟ ਬਦਲਾਇਆ ਜਾਂ ਹਟਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੂਬੀਆਂ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪ ਦੀ ਸੋਭਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਜੱਸ ਗਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸੁਖ ਮਾਣੇ ਸਨ, ਜਦ ਤੀਕ ਉਹ ਜੀਊਂਦੇ ਰਹੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਾਂ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹਉਕੇ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

